माध्यमिक शिक्षा बोर्ड राजस्थान, (अजमेर) बोर्ड परीक्षा 2018

विशेष विद्यार्थियों हेतु विशेष शिक्षण सामग्री

कक्षा – 10

विषय – संस्कृत

संरक्षक
नथमल डिडेल (IAS)
निदेशक
मा.शि. राज. बीकानेर

मार्गदर्शक
डॉ. महेन्द्र चौधरी
उपनिदेशक
मा.शि. चूरू संभाग, चूरू

सहमार्गदर्शक
राजकुमार शर्मा
जि.शि.अ. (मा.शि.)झुंझुनू
अमीलाल मूण्ड
अति.जि.शि.अ.(शै.प्र.) झुंझुनू

सहमार्गदर्शक
देवकरण सिंह (प्रधानाचार्य)
राआउमावि बुडाना, झुंझुनू
विनोद कुमार शर्मा (से.नि.व.अ.)
राआउमावि बुडाना, झुंझुनू

संकलनकर्ता
विक्रम सिंह (व्याख्याता)
राआउमावि बिरोल
नवलगढ, झुंझुनू

संकलनकर्ता
सुधा पूनियाँ (व.अ.)
जेकेमोदी राबाउमावि
झुंझुनू

संकलनकर्ता
माया राठौड़ (व.अ.)
राआउमावि, कासिमपुरा
झुंझुनू

टंकणकर्ता
विक्रम सिंह (व्याख्याता)
राआउमावि बिरोल
नवलगढ, झुंझुनू

कार्यालय :– उपनिदेशक माध्य. शिक्षा (परिक्षेत्र चूरू) चूरू
ईमेल–

प्रश्न 1.– अधोलिखितस्य पद्यांशस्यं हिन्दीभाषाया अनुवादं करोतु–

(1) जय–जय हे भगवति सुरभारति ! त्व चरणौ प्रणमामः।

नाद ब्रह्ममयि जय वगीश्वरि ! शरणं ते गच्छामः।।

त्वमसि शरण्या त्रिभुवनध्न्या,

सुर–मुनि–वदन्ति–चरणा।

नवरस–मधुरा कविता–मुखरा,

स्मित–रुचि–रुचिराभरणा।।

हिन्दी अनुवाद– हे भगवती देववाणी सरस्वती! तुम्हारे चरणों में हम प्रणाम करते हैं। हे शब्दब्रह्मावली! हे वाणी की देवी ! तुम्हारी शरण में हम जाते हैं।तुम हमें शरण देने वाली, तीनों लोकों में श्रेष्ठ, देवों और मुनियों द्वारा पूजित चरणों वाली, श्रृंगारादिनवरसों से मधुर, कविता (पद्य) से मुखरित, मंद हँसी युक्त छविरुपी आभूषण वाली हो। तुम्हारी जय–जयकार ।

(2) गायन्ति देवाः किल गीतकानि

धन्यास्तु ते भारतभूमिभागे ।

स्वर्गापवर्गास्पदमार्गभूते

भवन्ति भूयः पुरुषाः सुरत्वात्।।

हिन्दी अनुवाद– विष्णुपुराण के इस श्लोक में लिखा है कि देवगण जिस (धरा) का गुणगान किया करते हैं। स्वर्ग और मोक्ष प्रदान करने वाली भारतभूमि में जन्म लेने वाले वे महापुरूष धन्य हैं जो देवत्व प्राप्त करने के लिए यहाँ बार–बार जन्म लेना चाहते हैं।

(3) अपि स्वर्णमयी लंका न मे लक्ष्मण रोचते।

जननी जन्मभूमिश्च स्वर्गादपि गरीयसी।।

हिन्दी अनुवाद– हे लक्ष्मण ! सोने से युक्त लंका भी मुझे (राम को) अच्छी नहीं लगती। माता और मातृभूमि स्वर्ग से भी महत्वपूर्ण होती है।

(4) सुभाषितेन गीतेन बालकानां च लीलया।

मनो न भिद्यते यस्य स वै मुक्तोऽथवा पशुः।।

हिन्दी अनुवाद– सुभाषितों के गीतों से और बालकों की लीला से जिसका मन प्रसन्न नहीं होता या तो वह पागल होगा या पशु ही होगा।

(5) प्रियवाक्य प्रदानेन सर्वे तुष्यन्ति जन्तवः।

तस्मात्तदेव वक्तव्यं वचने का दरिद्रता।।

हिन्दी अनुवाद– प्रिय वचन बोलने से सभी प्राणी प्रसन्न होते हैं। अतः प्रिय वचन ही बोलने चाहिए। बोलने में क्या कंजूसी(दरिद्रता) ?

(6) अहिंसा परमो धर्मस्तथाऽहिंसा परं तपः।

अहिंसा परमं सत्यं यतो धर्मः प्रवर्तते।।

हिन्दी अनुवाद– अहिंसा (मन–वचन एवं कर्म से किसी भी प्राणी को कष्ट न पहुँचाना) ही सर्वोत्कृष्ट धर्म है तथा अहिंसा ही सबसे श्रेष्ठ तपस्या है। अहिंसा ही सर्वोच्च सत्य है, क्योंकि इसी से धर्म चलता है। धर्म की सर्वोत्कृष्ट आवश्यकता अहिंसा ही है।

(7) गावः प्रसन्नाः मनुजाः प्रसन्नाः देवाः प्रसन्नाः व्रतदानयज्ञैः।

किं नाम तद्यन्न मरौ समृद्धं विद्या–समृद्धो भवता विधेयः।।

हिन्दी अनुवाद– मरूस्थल में गायें प्रसन्न हैं। मनुष्य प्रसन्न हैं, व्रतदान और यज्ञादि कार्यों से देवगण भी सभी प्रसन्न हैं। क्या है ? ऐसा जिससे यह मरूस्थल समृद्ध–सम्पन्न नहीं है? अर्थात् सब प्रकार से सम्पन्न है। आप सभी के द्वारा यह विद्या ज्ञान से भी समृद्ध किया जाना चाहिए।

(8) परोक्षे कार्यहन्तारं प्रत्यक्षे प्रियवादिनम्।

वर्जयेत्तादृशं मित्रं विषकुम्भं पयोमुखम्।।

हिन्दी अनुवाद– पीठ पीछे काम बिगाडने वाले तथा सम्मुख पडने पर मधुर वार्तालाप करने वाले मित्र को उसी प्रकार छोड़ देना चाहिए, जिस प्रकार हम जहर भरे पात्र को छोड़ देते हैं जिसके मुख पर दूध लगा हो ।

(9) विद्या विवादाय धनं मदाय

शक्तिः परेषां परिपीडनाय।

खलस्य साधोर्विपरीतमेतत्

ज्ञानाय दानाय च रक्षणाय।।

हिन्दी अनुवाद– दुष्टों और सज्जनों में अन्तर बताते हुए कवि कहता है कि दुष्टों की विद्या विवाद के लिए, धन घमण्ड के लिए तथा शक्ति दूसरों को कष्ट देने के लिए होती है। इसके ठीक विपरीत सज्जनों की विद्या ज्ञान प्रदान करने के लिए, धन दान देने के लिए तथा शक्ति दुर्बलों की रक्षा करने के लिए होती है।

(10) ईर्ष्यी घृणी त्वसन्तुष्टः क्रोधनो नित्यशंकितः।

परभाग्योपजीवी च षडेते दुःख– भागिनः।।

हिन्दी अनुवाद– छः प्रकार के व्यक्ति दुःख के भागी होते है। जो ईर्ष्यावान, घृणा करने वाला, असंतोषी, क्रोधी, हमेशा संदेह करने वाला, दूसरों के भाग्य पर जीवित रहने वाले होते हैं अर्थात् हमें ये छः दोष नहीं रखने चाहिए।

प्रश्न 2. –प्रश्नपत्रादतिरिच्य स्वपाठ्यपुस्तकात् श्लोकद्वयं लिखतु–

(1) पृथिव्यां त्रीणि रत्नानि जलमन्नं सुभाषितम् ।

मूढैः पाषाण–खण्डेषु रत्नसंज्ञा विधीयते ।।

(2) प्रियवाक्य प्रदानेन सर्वे तुष्यन्ति जन्तवः ।

तस्मात्तदेव वक्तव्यं वचने का दरिद्रता ।।

(3) धन –धान्य – प्रयोगेषु विद्यायाः संग्रहेषु च ।

आहारे व्यवहारे च त्यक्तलज्जः सुखी भवेत् ।।

(4) परोक्षे कार्यहन्तारं प्रत्यक्षे प्रियवादिनम् ।

वर्जयेत्तादृशं मित्रं विषकुम्भं पयोमुखम् ।।

(5) अहिंसा परमो धर्मस्तथाऽहिंसा परं तपः ।

अहिंसा परमं सत्यं यतो धर्मः प्रवर्तते ।।

प्रश्न 3– अधोलिखितं गद्यांशं पठित्वा एतदाधारित प्रश्नानां उत्तराणि यथानिर्देशं लिखतु।

(क) यदि वयं समाजे राष्ट्रे वा परिवर्तनम् आनेतुम् इच्छामः तर्हि अस्माकं प्रभावः अन्येषाम् उपरि भवेत् । वयं बाह्यवातावरणेन कुप्रभाविताः न स्याम, अपितु वातावरणस्य उपरि अस्माकं प्रभावः स्यात् । अत्र काचित् एका कथा एवमस्ति–

कश्चन कृषकः महिष्याः अस्वास्थय–निवारणाय कञ्चित् पशुवैद्यम् औषधं पृष्टवान् । वैधः गुलिकाः दत्तवान्, किञ्च उक्तावान् यत् एकस्यां नलिकायां गोलिकाः स्थापयित्वा भवान् स्वमुखेन वायुं फूत्करोतु, तदा गुलिकाः महिष्याः उदरं गमिष्यन्ति इति । कृषकः अस्तु इति उक्त्वा गतवान्। दिनद्वयानन्तरं सः वैद्यः तं कृषकं मार्गे अस्वस्थरूपेण गच्छन्तं दृष्टवान् । किं सञ्जातमिति पृष्टे सति सः कृषकः उक्तवान्– तया नलिकया अहं फूत्करोमि ततः पूर्वं महिष्या एव फूत्कृतम्, परिणामतः गुलिकाः मम उदरं गताः । इति । अनया कथ्या बोध्यते यत् बाह्यवातावरणस्य कुप्रभावः येषाम् उपरि न भवति, ते एव सफलाः भवन्ति । नेतारः, मार्गदर्शकाः, समाजशोधकाः च बाह्यं दूषितं वातावरणं परिवर्तयन्ति, न तु स्वयं तेन दूषितेन वातावरणेन प्रभाविताः भवन्ति ।

प्रश्नाः

1. अस्य गद्यावतरणस्य समुचितं शीर्षकं लिखन्तु ।

2. अस्माकं प्रभावः कुत्र स्यात् ?
3. उपर्युक्ता कथा किं बोधयति ?
4. गुलिकाः कस्य उदरे गताः ?
5. कः कं पृष्टवान् औषधम् ?
6. ''कृषकः अस्तु इति उक्त्वा गतवान्'' –अस्मिन् वाक्ये कर्तृपदम् किमस्ति ?
7. 'अगच्छत्' इति पदस्य समानार्थकं पदं गद्यांशात् अन्विष्य लिखन्तु ।
8. 'नेतुम्' इति पदस्य विलोमपदं गद्यांशात् अन्विष्य लिखन्तु ।

उत्तराणि

1. अस्माकं प्रभावः वातावरणस्योपरि
2. वातावरणस्योपरि, अन्येषाम् उपरि वा
3. यत् बाह्मवातावरणस्य कुप्रभावः येषाम् उपरि न भवति ते एव सफलाः भवन्ति
4. कृषकस्य
5. कृषकः, पशुवैद्यम्
6. कृषकः
7. गतवान्
8. आनेतुम्

(ख) मातृभूमिं प्रति प्रम्णः, त्यागस्य, आत्मोत्सर्गस्य, सर्वस्वार्पणस्य च नैके समुज्ज्वलाः पृष्ठाः राजस्थानस्य इतिहासे मिलन्ति परन्तु 'रातीघाटी' नामकस्य युद्धस्य उल्लेखः राजस्थानस्य इतिहासे लुप्तप्रायः वर्तते । बादशाह बाबर इत्यस्य पुत्रः (हुमायुँः इत्यस्य अनुजः) कामरानः बीकानेरस्य राजा राव जैतसी च – इत्यनयोः द्वयोः मध्ये बीकानेरे घटितं महत्युद्धं भारतीय–शौर्यस्य गौरवशालिनी कथा अस्ति । अस्य युद्धस्य तिथिः 26 ओक्टोबर 1534 ईस्वी इत्यस्ति । भारतं जेतुम् लाहोरात् आगतः कामरानः पलायितः । तस्य शिरस्त्राणं (मुकुटम्) मध्येमार्ग ' छोटड़िया' ग्रामे पतितम् । अद्यापि तन्मुकुटम् तद्ग्रामे सुरक्षितम् अस्ति । अस्य रातीघाटी–युद्धस्य किञ्चिद् विस्तृतं वर्णनं 'बीठू सूजा' इत्यनेन रचिते ' छन्द राव जैतसी रो' इत्यस्मिन् ग्रन्थे वर्तते ।अस्य च ग्रन्थस्य उद्धारं डॉ. एल.पी. टैस्सीटोरी अकरोत् ।

प्रश्नाः

1. अस्य अनुच्छेदस्य समीचीनं शीर्षकं लिखन्तु ।
2. रातीघाटी–युद्धं कयोः द्वयोः मध्येऽभवत् ?
3. रातीघाटी–युद्धं कुत्र कदा च घटितम् ?
4. 'छन्द राव जैतसी रो' इत्यस्य लेखकः कः ?
5. गौरवशालिनी कथा–इत्यत्र किं विशेष्यपदं किं च विशेषणपदम् इति लिख्यताम् ।
6. 'धावितः' इत्यस्य पर्यायवाचिनं पदम् अनुच्छेदात् अन्विष्य लिख्यताम् ।

उत्तराणि

1. ऐतिहासिकं रातीघाटी–युद्यम ।
2. कामरानः राव जैतसी च–इत्यनयोः मध्ये ।
3. बीकानेरे, 26 ओक्टोबर् 1534 ए.डी. ।
4. बीठू सूजा ।
5. विशेष्यपदम्–कथा । विशेषणपदम्–गौरवशालिनी।
6. पलायितः ।

(ग) डॉ. भीमराव–आम्बेडकरः संस्कृतं पठितुम् इष्टवान् आसीत्, परन्तु सः अस्पृश्यः इति कारणतः कश्चन संस्कृतज्ञः आम्बेडकरं संस्कृतं पाठयितुं निराकृतवान्–इति विषयः तु आम्बेडकर–महोदयस्य जीवनसम्बन्धि–पुस्तकेषु लिखितः अस्तिः, सः विषयः तु प्रचारे अपि अस्ति । 'भारतस्य राजभाषा संस्कृतं भवेत्' इति संविधानसभायां संशोधन–प्रस्तावः आनीतः आसीत्, यस्य प्रस्तावस्य हस्ताक्षर–कर्तृषु प्रस्तावोपस्थापकेषु च डॉ. आम्बेडकरः अपि अन्यतमः आसीत् । अयं विषयः अपि कतिपयवर्षेभ्यः पूर्व ज्ञातः आसीत् । परम् इदानीं कश्चन नूतनः विषयः प्रकाशम् आगतः अस्ति । नवप्राप्त–प्रमाणैः ज्ञायते यत् डॉ. आम्बेडकरः न केवलं संस्कृतस्य राजभाषात्वं समर्थितवान्, न केवलं सः संस्कृतं स्म, अपितु सः संस्कृतेन भाषते स्म इति । यतः संविधानसभायां यदा राजभाषा–सम्बन्धे चर्चा प्रवर्तते स्म तदा डॉ. आम्बेडकरः पण्डितलक्ष्मीकान्त–मैत्रेण सह संस्कृतेन वार्तालापं कृतवान । तत्सम्बन्धे तत्कालीनेषु वार्तापत्रेषु प्रमुखतया वार्ताः प्रकाशिताः आसन् ।

प्रश्नाः

1. उपर्युक्त–गद्यांशस्य उपयुक्तं शीर्षकं लिखन्तु ।
2. डॉ. भीमराव आम्बेडकरः कां भाषां भारतस्य राजभाषां कर्तुम् इष्टवान् ?
3. डॉ. आम्बेडकरः संविधान–सभायां केन सह संस्कृतेन वार्तालापं कृतवान् ?
4. 'वार्तापत्रेषु वार्ताः प्रकाशिताः आसन्'–इत्यस्मिन् वाक्ये कर्तृपदस्य, क्रियापदस्य, विशेषणस्य च निर्देशः करणीयः ।
5. डॉ. आम्बेडकरः संस्कृतेन भाषते स्म– अत्र रेखाङ्कितस्य संज्ञापदस्य स्थाने सर्वनाम–पदस्य प्रयोगः कर्त्तव्यः ।
6. 'पुरातनः' इति पदस्य विलोमपदं पाठात् चित्वा लिखन्तु ।

उत्तराणि

1. संस्कृतभाषी डॉ. आम्बेडकरः।
2. संस्कृत – भाषाम् ।
3. पण्डित लक्ष्मीकान्त – मैत्रेण सह
4. कर्तृपदम् – वार्ताः
   क्रियापदम् – आसन्
   विशेषणपदम् – प्रकाशिताः
5. सः संस्कृतेन भाषते स्म ।
6. नूतनः

(घ) इदं हि विज्ञानप्रधानं युगम् । ' विशिष्टं ज्ञानं विज्ञानम्' इति कथ्यते । अस्यां शताब्द्यां सर्वत्र विज्ञानस्यैव प्रभावो दरीदृश्यते । अधुना नहि तादृशं किमपि कार्यं यत्र विज्ञानस्य साहायं नापेक्ष्यते । आवागमने, समाचारप्रेषणे, दूरदर्शने, सम्भाषणे, शिक्षणे, चिकित्साक्षेत्रे, मनोरंजनकार्ये, अन्नोत्पादने, वस्त्रनिर्माणे, कृषिकर्मणि तथैवान्यकार्यकलापेषु विज्ञानस्य प्रभावस्तदपेक्षा च सर्वत्रैवानुभूयते ।

सम्प्रति मानवः प्रकृतिं वशीकृत्य तां स्वेच्छया कार्येषु नियुङ्क्ते । तथाहि वैज्ञानिकैरने के आविष्काराः विहिताः । मानवजातेः हिताहितम् अपश्यभ्दिः वैज्ञानिकैः राजनीतिविज्ञैर्वा परमाणुशक्तेः अस्त्रनिर्माणे एव विशेषतः उपयोगो विहितः । तदुत्पादितं च लोकध्वंसकार्यम् अतिघोरं निर्घृणं च । अयं च न विज्ञानस्य दोषः न वा परमाणुशक्तेरपराधः, पुरूषापराधः खलु एषः ।

अतोऽस्य मानवकल्याणार्थमेव प्रयोगः करणीय ।

प्रश्नाः

1. अस्य गद्यांशस्य समुचितं शीर्षकं लिखत ।
2. इदं युगं कीदृशम् ?
3. विज्ञानम् किम् अस्ति ?
4. कैः आविष्काराः विहिताः ?
5. परमाणुशक्तेः कस्मिन् उपयोगो विहितः ?
6. कः पुरूषापराधः ?
7. इदं हि विज्ञानप्रधानं युगम् – अस्मिन् वाक्ये विशेषण–विशेष्य–सर्वनामपदानां निर्देशः कर्त्तव्यः ।
8. अस्य मानवकल्याणार्थम् एव प्रयोगः करणीयः–अस्मिन् वाक्ये रेखांक्तिसर्वनामपदस्य स्थाने संज्ञापदस्य प्रयोगं कुर्वन्तु ।
9. वैज्ञानिकैः उपयोगः विहितः – अत्र कः कर्त्ता ?

उत्तराणि

1. विज्ञानस्य महत्वम् ।
2. विज्ञानप्रधानम् युगम् ।
3. 'विशिष्टं ज्ञानं विज्ञानं कथ्यते ।
4. वैज्ञानिकैरने के आविष्काराः विहिताः ।
5. परमाणुशक्तेः अस्त्रनिर्माणे एव विशेषतः उपयोगो विहितः ।
6. परमाणुशक्तेः लोकध्वंसकार्यम् एव।
7. विशेषणम्– विज्ञानप्रधानम्, विशेष्यः – युगम्, सर्वनाम– इदम् ।
8. विज्ञानस्य अथवा परमाणोः
9. वैज्ञानिकैः

(ङ) यस्मिन् देशे तस्य जनजीवने च न प्रवहित देशभक्तिधारा, न संचरति जन्मभूमि प्रेम, तत्र सामाजिक जीवनं शुष्कं गौरवरहितञ्च मन्यते । इदमेवालक्ष्य अस्माकं देशे प्रत्यहं मातृभूमिस्तुतौ गीयते –

वन्दे मातरम् ।

सुजलां सुफलां मलयजशीतलाम् ।

शस्य–श्यामलां मातरम्, वन्दे मातरम् ।।

वस्तुतोऽस्माकं जन्मभूमिः जन्मनः भूमिः । यथोक्तमपि–'माता भूमिः पुत्रोऽहं पृथिव्याः ।' यथा जननी स्व–स्तन्येन अस्मान् पालयति, तथैव मातृभूमिरपि स्वकीयेन विविधेन वस्तुजातेन स्वाश्रयेण चास्मार्क पालनं रक्षणञ्च करोति । मातुः स्नेहमये उत्सर्गे यथा वयं लालितास्तथैव जन्मभूमेः क्रोडेऽस्माकं वयोवर्धनं भवति । अतः सततमस्माभिः प्राणार्पणेनापि मातृभूमेर्हितसम्पादनं विधेयम् । मातृभूमिहितमेव राष्ट्रियहितं, भारतभूमेश्च गौरवमेव राष्ट्रगौरवमित्यत्र नास्ति विभेदः । अत एव मातृभूमिवात्सल्यं भारतस्य समृद्धयर्थ स्वातंत्रयरक्षणार्थञ्च परमावश्यकम् ।

प्रश्नाः

1. अस्य अनुच्छेदस्य शीर्षकं लिखन्तु ।
2. जननी अस्मान् केन पालयति ?
3. अस्माभिः मातृभूमेः हित–सम्पादनं कथं विधेयम् ?
4. 'अक्ड़े' (गोद में) इत्यस्य पर्यायवाचिनं पदं पाठात् चित्वा लिख्यताम् ।
5. ' सुजलां सुफलां मलयजशीतलां शस्य–श्यामलां वन्दे मातरम्' – अस्मिन् वाक्ये विशेषण–विशेष्य–निर्देश– क्रियताम्।
6. ' अभेदः' इति पदस्य विलोम–पदं (विपरीतार्थकं पदम्) पाठाद् अन्विष्य लिखन्तु ।
7. कर्तृ–क्रियान्वितिं कुर्वन्तु अत्र–
   (क) देशभक्तिधारा – पालयति
   (ख) अस्माभिः – विधेयम्
   (ग) जननी – वन्दे
   (घ) अहम् – प्रवहति
8. ' माता भूमिः पुत्रोऽहम् पृथिव्याः ' – अत्र रेखांक्तिस्य संज्ञापदस्य स्थाने सर्वनामपदस्य प्रयोगं कृत्वा वाक्यं पुनर्लिखन्तु ।

उत्तराणि

1. मातृभूमि–भक्तिः/देशभक्तिः
2. स्व–स्तन्येन
3. प्राणार्पणेन अपि
4. उत्सग्रेः
5. विशेषणपदानि – सुजलां सुफलां, मलयजशीतलां, शस्य–श्यामलाम् ।
   विशेष्य पदम् – मातरम्
6. विभेदः
7.
   (क) देशभक्तिधारा – प्रवहति
   (ख) अस्माभिः – विधेयम्
   (ग) जननी – पालयति
   (घ) अहम् – वन्दे
8. माताभूमिः पुत्रोऽहम् अस्याः ।

प्रश्न 4.–अधोलिखित प्रश्नान् संस्कृत भाषया एकपदेन उत्तरत –

प्रश्न 1. काव्येषु किं रम्यम् ?
उत्तरम् – नाटकम् ।
प्रश्न 2. कुत्र न रमणीयम् ?
उत्तरम् – भोगभवने ।
प्रश्न 3. मेवाड़ मन्त्री कः आसीतः ?
उत्तरम् – भामाशाहः ।

प्रश्न 4. बालकः सर्वदमनः कस्य सकाशं गन्तुम् इच्छति ?
उत्तरम् –मातुः।
प्रश्न 5. पञ्चतन्त्र केन रचितम् ?
उत्तरम् –पं. विष्णु शर्मणा ।

प्रश्न 6. वेदाः कति सन्ति ?

उत्तरम् –चत्वारः ।
प्रश्न 7. भारतवर्षस्य उत्तरस्यां दिशि किं वर्तते ?
उत्तरम् –हिमालयः ।
प्रश्न 8. मूर्द कुत्र रत्नसंज्ञा विधीयते ?
उत्तरम् –प्रस्तर खण्डेषु ।
प्रश्न 9. सर्पः केन मार्गण गंगदत्तस्यालयं गतः ?
उत्तरम् –अरधट्टघट्टिकामार्गेण गंगदत्तस्यालयं गतः ।
प्रश्न 10. भामाशाह किं आदाय प्रतापस्य समीपम् आगच्छति ?
उत्तरम् –प्रभूतं धनं।
प्रश्न 11. प्रियदर्शनः कः आसीत् ?
उत्तरम् –सर्पः ।
प्रश्न 12. भिल्लाः किं कर्तुम् उद्यताः भवन्ति ?
उत्तरम् –आत्मबलिदानम् ।
प्रश्न 13. पृथिव्या कियन्ति रत्नानि ? कानि च तानि ?
उत्तरम् –त्रीषि रत्नानि सन्ति (क) – जलम् , (ख)– अन्नम् , (ग)– सुभाषितं च ।
प्रश्न 14. भारत वैभवम् इति पाठः कस्माद् ग्रन्थाद् ग्रहितः
उत्तरम् –भारत–भारती–वैभवम् ।
प्रश्न 15. केशवानन्द इति नामकरणं केन, कुत्र च कृतम्
उत्तरम् –एकेन साधुना, कुम्भमेलायाम् ।
प्रश्न 16. प्रतापस्य राजकाले कः मुगलशासकः आसीत् ?
उत्तरम् –अकबरः ।
प्रश्न 17. सर्पो भूत्वा कः दशति ?
उत्तरम् –अपराजिता औषधिः ।
प्रश्न 18. तापसी केन पदार्थेन निर्मितं मयूरम् आनयति ?
उत्तरम् –मृतिका मयूरम् ।
प्रश्न 19. कं बलवन्तं न बाधते शीतम् ?
उत्तरम् –कम्बलवन्तम् ।
प्रश्न 20. कस्मिन् युद्धे बहुशौर्यं प्रदर्शितवान् ?
उत्तरम् –हल्दीघाटी युद्धे ।
प्रश्न 21. मूर्खाः रत्नानि कुत्र अनिवष्यन्ति ?
उत्तरम् –पाषाणखण्डेषु ।
प्रश्न 22. जयन्तः कस्य सुतः अस्ति ?
उत्तरम् –शक्रस्य ।
प्रश्न 23. वायसस्य नाम किम् ?
उत्तरम् –लघुपतनकः ।
प्रश्न 24. भोजनान्ते किं पेयम् ?
उत्तरम् –तक्रम् ।
प्रश्न 25. समरस्य सारं किम् अस्ति ?
उत्तरम् –रथी ।
प्रश्न 26. 'जाट–प्लेटो' कः कथ्यते ?
उत्तरम् –महाराज सूरजमल्लः ।
प्रश्न 27. केशवानन्देन संस्कृत पाठशाला कुत्र स्थापिता ?
उत्तरम् –अबोहर नगरे ।

प्रश्न 28. आचार्य चरकः कस्य विद्वान आसीत ?
उत्तरम् –शरीरविज्ञानस्य ।
प्रश्न 29. कस्तूरी कस्मात् जायते ?
उत्तरम् –मृगात् ।
प्रश्न 30. केन सह प्रतापस्य अनेकवारं युद्धम् अभवत् ?
उत्तरम् –अकबरस्य सेनया सह ।
प्रश्न 31. कातरः युद्धे किं कुर्यात् ?
उत्तरम् –पलायते ।
प्रश्न 32. कया–विना स्वनिकटस्थमपि राष्ट्रं जनाः पश्यन्ति ?
उत्तरम् –राष्ट्रदृष्टिं विना ।
प्रश्न 33. सरस्वती कां हन्तुम् ?
उत्तरम् –जड़ताम् ।
प्रश्न 34. सीमन्तिनीषु शान्ता का ?
उत्तरम् –सीता ।
प्रश्न 35. सर्वदमनस्य मातुः नाम किमासीत् ?
उत्तरम् –शकुन्तला ।
प्रश्न 36. कः कपोतराजः ?
उत्तरम् –चित्रग्रीवः ।
प्रश्न 37. सर्वदमनस्य मणिबन्धे किम् आबद्ध आसीत् ?
उत्तरम् –रक्षाकरण्डकम् ।
प्रश्न 38. बालकस्य पितुः किं नाम आसीत् ?
उत्तरम् –दुष्यन्तः ।
प्रश्न 39. बालकः कस्य वंशस्य आसीत् ?
उत्तरम् –पुरूवंशस्य ।
प्रश्न 40. करिणां कुलं को हन्ति ?
उत्तरम् –सिंह ।
प्रश्न 41. प्रतापः कुत्र स्वराजधानीम् अकरोत् ?
उत्तरम् –चावण्ड इति स्थाने ।
प्रश्न 42. भामाशाह कः आसीत् ?
उत्तरम् –मेवाडस्य मन्त्री ।
प्रश्न 43. सूरजमलस्य अपरं नाम किम् आसीत् ?
उत्तरम् –सुजान सिंहः ।
प्रश्न 44. गङ्गदत्तस्य आश्रयः क्व आसीत् ?
उत्तरम् –पाषाणचयनिबद्धे कूपे आसीत ।
प्रश्न 45. लोकहिताय कदा जागरणीयम् ?
उत्तरम् –अहर्निशम् ।

प्रश्न 5.– अधोलिखितवाक्येषु रेखांकितपदमाधृत्य प्रश्ननिर्माणं करोतु –

प्रश्न.1. <u>परोपकाराय</u> सतां विभूतयः।

उत्तर कस्मै सतां विभूतयः?

प्रश्न.2. <u>खलस्य</u> विद्याविवादाय भवति।

उत्तर कस्य विद्याविवादाय भवति?

प्रश्न.3. <u>आत्महननं</u> महत्पापम् अस्ति।

उत्तर किं महत्पापम् अस्ति?

प्रश्न.4. तितिराणां विरावः मधुरः।

उत्तर केषां विरावः मधुरः?

प्रश्न.5 गंगदतः <u>कूपे</u> प्रतिवसति स्म।

उत्तर गंगदतः कुत्र प्रतिवसति स्म?

प्रश्न.6. <u>अयं</u>देशः शुष्कः अपि सरसः।

उत्तर कः देशः शुष्कः अपि सरसः?

प्रश्न.7. महाराणाप्रतापः <u>प्राणैः</u> स्वदेशं रक्षितुम् इच्छति।

उत्तर– महाराणाप्रतापः केन स्वदेशं रक्षितुम् इच्छति?

प्रश्न.8. <u>हिमालयाद</u> समारभ्य इन्दुसरोवरं यावत्।

उत्तर– कस्माद् समारभ्य इन्दुसरोवरं यावत्?

प्रश्न.9. सर्वदमनः <u>दुष्यन्तस्य</u> पुत्रः आसीत्।

उत्तर– सर्वदमनः कस्य पुत्रः आसीत्?

प्रश्न.10. <u>सीता</u> सीमन्तिनीषु शान्ता।

उत्तर– का सीमन्तिनीषु शान्ता?

प्रश्न.11. <u>क्रमेलकानां</u> गतयः।

उत्तर– केषां गतयः?

प्रश्न.12. <u>सुरजमल्लः</u> भारतस्य नायकेषु अन्यतमः आसीत्।

उत्तर– कः भारतस्य नायकेषु अन्यतमः आसीत्?

प्रश्न.13. <u>सत्यं</u> वदेत।

उत्तर– किं वदेत?

प्रश्न.14. <u>मृगात्</u> सिंहः पलायते।

उत्तर–कस्मात् सिंहः पलायते?

प्रश्न.15 कपोतराजः <u>कपोतान्</u> प्रति आह।

उत्तर–कपोत्राजः कान् प्रति आह?

प्रश्न.16. <u>द्रोणः</u>हर्षमुपागतः।

उत्तर– कः हर्षमुपागतः?

प्रश्न.17. भारतदेशः <u>हिमालयेन</u> विभूषितः।

उत्तर–भारतदेशः केन विभूषितः?

प्रश्न.18. सर्वथा <u>अविचारितं</u> कीदृशं कर्मं न कर्त्तव्यम्।

उत्तर–सर्वथा कीदृशं कर्मं न कर्त्तव्यम्?

प्रश्न.19. वयं <u>राष्ट्रदष्टिम्</u> नमस्यामः।

उत्तर–वयं काम् नमस्यामः?

प्रश्न.20. पृथिव्यां <u>त्रीणि</u> रत्नानि सन्ति।

उत्तर–पृथिव्यां कति रत्नानि सन्ति?

प्रश्न.21.<u>भूत्यै</u> न प्रमदितव्यम्।

उत्तर–कस्यै न प्रमदितव्यम्?

प्रश्न.22.<u>सरस्वती</u> त्रिभुवनधन्यां वर्तते।

उत्तर–का त्रिभुवनधन्यां वर्तते?

प्रश्न.23.मम् खलु तातो <u>दुष्यन्तः</u>।

उत्तर–मम् खलु तातो कः?

प्रश्न.24. मय <u>लोकहितं</u> करणीयम्।

उत्तर–मय किं करणीयम्?

प्रश्न.25.<u>व्यवहारे</u> त्यक्तलज्जः सुखी भवेत्।

उत्तर–कस्मिन् त्यक्तलज्जः सुखी भवेत?

प्रश्न.26.महाराणाप्रतापः अरण्ये <u>एकस्यां शिलायाम्</u> उपविष्टः वर्तते।

उत्तर–महाराणाप्रतापः कुत्र उपविष्टः वर्तते।

प्रश्न.27.<u>मरूदेशः</u> चरकेश्वरेण प्रशंसितः।

उत्तर– कः चरकेश्वरेण प्रशंसितः?

प्रश्न.28.<u>प्रदोषे</u> चेतांसि विकसन्ति।

उत्तर–कदा चेतांसि विकसन्ति?

प्रश्न.29. सः कदाचिद् <u>दायादैः</u> उद्वेजितः।

उत्तर–सः कदाचिद् कैः उद्वेजितः?

प्रश्न.30.विश्वसाहित्ये <u>वैदिकसाहित्यस्य</u> महत्वपूर्णं स्थानमस्ति।

उत्तर–विश्वसाहित्ये कस्य महत्वपूर्णं स्थानमस्ति?

31. <u>शस्त्रेण</u> रक्षिते राष्ट्रे शास्त्रचर्चा प्रवर्तते।

उत्तर–केन रक्षिते राष्ट्रे शास्त्रचर्चा प्रवर्तते?

32. <u>जन्मभूमिः</u> र्स्वगादपि गरियसी।

उत्तर–का र्स्वगादपि गरियसी?

33. <u>षडेते</u> दुःख–भागिनः।

उत्तर– कति एते दुःख–भागिनः?

34. वयं राष्ट्रे जागृयाम्।

उत्तर–वयं कुत्र जागृयाम्?

35. विष्णुपदं दुर्लभं प्रोक्तम्।

उत्तर–विष्णुपदं कथं प्रोक्तम्?

प्रश्न 6. –पत्र लेखनम् ।

(1) मित्राय पत्रम्

प्रियमित्र दीपक!

अजयमेरुतः

नमस्ते!

दिनांड्कः ....

अत्र अहं कुशलः, भवतः कुशलतां कामये । अहं मातापितृभ्यां सह अस्मिन् ग्रीष्मावकाशसमये भ्रमणार्थ हिमाचलप्रदेशं गमिष्यामि। भवान् अपि अस्माभिः सह तत्र चलतु इति मम प्रबलच्छा अस्ति । वयं स्र्वे तत्र मिलित्वा आनन्दानुभवं करिष्यामः। मदीयः अयं प्रस्तावः भवते रोचते चेत्, ज्ञापयतु।

परिवारे पूज्येभ्यो सर्वेभ्यो जनेभ्यो मम सादरप्रणामः निवेदनीयः। पत्रस्योत्तरं शीघ्रमेव प्रेषणीयम्।

भवतःमित्रम्

सोहनः

(2) पित्रे पत्रम्

श्रद्धेयेषु पितृचरणेषु,

सादरं प्रणामाः।

अत्रकुशलं तत्रास्तु। भवदीयं स्नेहापूरितं पत्रम् अद्यैव अहं प्राप्तवान्। सम्पूर्ण वृत्तं च ज्ञातवान्। अधुना मम वार्षिकी परीक्षा प्रचलति। परीक्षायाम् इदानीं यावत् सर्वाणि प्रश्नपत्राणि सम्यक् अभवन्।शेषविषयाणां स्थितिः अपि समीचीना वर्तते। आशासे यत् परीक्षायाम् उत्तमान् अड्ाकन् प्राप्य कक्षायां श्रेष्ठस्थानं प्रास्स्यामि।

परीक्षानन्तरं शीघ्रमेव गृहम् आगमिष्यामि। पूजनीयेषु मातृचरणेषु मम प्रणामः कथनीयः। अनुजाय आशिषः।

भवदाज्ञाकारी पुत्रः

राकेशः

प्रार्थना–पत्र लेखनम्

(1) भवान् दशम्याः कक्षायाः छात्रः महेन्द्रः अस्ति। स्वविद्यालयस्य प्रधानाचार्याय दिनद्वयस्य रुग्णतावकाशार्थ प्रार्थनापत्रं लिखतु।

सेवायाम्,

श्रीमन्तः प्रधानाचार्यमहोदयाः

राजकीयः आदर्श–उच्चमाध्यमिक विद्यालयः,

जयपुरम्(राज.)

विषयः – दिनद्वयस्य रुग्णतावकाशार्थ प्रार्थनापत्रम्।

महोदयाः!

उपर्युक्तविषयान्तर्गते निवेदनम् अस्ति यत् अहं गतदिवसात् अतीव रुग्णेऽस्मि। अतः अहं विद्यालयम् आगस्तुं समर्थः नास्मि।

प्रार्थना अस्ति यत्.................... तः .... दिनाड्कपर्यन्तं दिनद्वयस्य अवकाशं स्वीकृत्य माम् अनुग्रहीष्यन्ति।

दिनांड्क

....

भवताम् अज्ञाकारी शिष्यः

महेन्द्रः

कक्षा–दशमी

(2) शुल्कमुक्त्यर्थं स्वकीयस्य प्रधानाचार्यस्य कृते संस्कृतभाषायां प्रार्थना पत्रम् लिखत।

सेवायाम्,

श्रीमन्तः प्रधानाचार्यः महोदयः,

राजकीयः उ. मा. विद्यालयः,

जयपुरम् (राज.)

विषयः – शुल्कमुक्त्यर्थं प्रार्थना पत्रम् ।

महोदय!

सविनयं नम्र निवेदनमस्ति यत् मम परिवारस्य आर्थिकदशाः दयनीया अस्ति। मम पिता निर्धनः कृषकः अस्ति। मम पठने रूचिः वर्तते, किन्तु विद्यालयस्य शिक्षणशुल्कं दातुं असमर्थो अस्मि। अतः शिक्षण–शुल्कात् मुक्तिं प्रदाय माम् अनुगृह्णन्तु भवन्तः।

दिनांकः ....

भवताम् अज्ञाकारी शिष्यः

ज्ञानेशः

कक्षा–दशमी

प्रश्न 7.– मंजूषातः उपयुक्तपदानि गृहीत्वा संवादं पूरयतु।

(1) पिता– रमेश ! तव.................................... कथं प्रचलति ?

रमेशः– हे पितः ! अध्ययनं तु.............................. प्रचलति।

पिता– कोऽपि विषयः एतादृशः अस्ति यस्मिन् त्वं ....अनुभवसि ?

रमेशः– आम्! ....मम स्थितिरः सम्यक् नास्ति। यतोहि अस्माकं विद्यालये इदानीं गणितस्य............ नास्ति।

पिता– त्वं पूर्वं तु माम् अस्मिन् ....न उक्तवान।

रमेशः– पूर्वं तु अध्यापक–महोदयः आसीत् परं एकमासात् पूर्वमेव तस्य.....................अन्यत्र अभवत्।

पिता– अस्तु। अहं तव कृते गृहे एव गणिताध्यापकस्य ....करिष्यामि।

रमेशः– धन्यवादाः।

(उत्तरः– अध्ययनं, समीचीनं, काठिन्यम्, गणिते, अध्यापकः, विषये स्थानान्तरणम्, व्यवस्थाम्)

(2) विनोदः– अंकित! श्वः भवान् कुत्र गमिष्यति ?

अंकितः– अहं.................................. गमिष्यामि ।

विनोदः– तत्र किमपि कार्यं वर्तते ? अथवा...............................एव गच्छति?

अंकितः– कार्यं नास्ति, अहं तु ....सह भ्रमणार्थं गच्छामि ।

विनोदः– जयपुरे कुत्र–कुत्र भ्रमणस्य ....अस्ति ?

अंकितः– वयं तत्र आमेर–दुर्गं, जयगढ़दुर्गं, गोविंददेव–मन्दिरं च...................................... ।

विनोदः– तत्र नाहरगढ़–दुर्गमपि पश्यतु। तदपि....................................अस्ति।

अंकितः– यदि समयः अवशिष्टः भविष्यति तर्हि निश्चयेन तत्र गमिष्यामः।

विनोदः– बाढ़म्। मित्र! नमस्ते! इदानीम् अहं गच्छामि। सोमवासरे आवां पुनः मेलिष्यावः। तदा.................
वार्तालापं करिष्यावः।

(उत्तरः– जयपुरं, भ्रमणार्थम्, मित्रैः, कार्यक्रमः, द्रक्ष्यामः, दर्शनीयम्, यात्रानुभवविषये)

(3) अध्यापकः– प्रवीण! त्वम् अत्र किं.........................?

प्रवीणः– हे गुरो! अहम् ....किमपि न करोमि।

अध्यापकः– तर्हि गच्छ। तव मित्राणि तत्र .... क्रीडन्ति, तैः सह क्रीड।

प्रवीणः– मम.................................रूचिः नास्ति। अतः अहं न क्रीडामि।

अध्यापकः– स्वस्थशरीरस्य स्वस्थमनसः च कृते क्रीडायाः अस्माकं जीवने महति ....भवति।

प्रवीणः– यदि अहं क्रीडायां ध्यानं दास्यामि तर्हि मम ....बाधितं भविष्यति।,

अध्यापकः– एतद् समीचीनं नास्ति। क्रीडायै स्वल्पसमयम् एव प्रयच्छ। अल्पसमयः अपि शरीराय ....
प्रदास्यति।

प्रवीणः– ं बाढ़म् श्रीमन्! इतः आरभ्य अहं किञ्चित समयं ....अपि दास्यामि।

(उत्तरः– करोषि, अधुना, क्रीडांगणे, क्रीडने, आवश्यकता, अध्ययनं, बहुलाभम्, क्रीडायै।)

(4) माता– राघव! ....किं करोषि ?

राघवः– अहं मम.................................गृहकार्यं करोमि।

माता– पुत्र! गृहकार्यान्तरम् ....गत्वा ततः दुग्धं शाकफलानि च आनय।

राघवः– अहं............................पुस्तकं क्रेतुम् आपणं गमिष्यामि तदा दुग्धं शाकफलानि च आनेष्यामि।

माता– सांयकाले न, त्वंत् पूर्वमेव गत्वा आनय ।

राघवः– शीघ्रं किमर्थम् ?

माता– अद्य तव................................ आगमिष्यति, अतः समयात् पूर्वमेव पक्ष्यामि।

राघवः– मातुलः आगमिष्यति चेत् अहम् इदानीम् एव गत्वा ....क्रीत्वा आगच्छामि।

(उत्तरः– त्वं, विद्यालयस्य, आपणं, सांयकाले, मातुलः, भोजनं, वस्तूनि ।)

प्रश्न 8. – अधोलिखितवाक्यानि क्रमरहितानि सन्ति । यथाक्रमं संयोजनं कृत्वा लिखतु ।

(1) क्रमरहितवाक्येषु कथा

(1) घटे जलम् अल्पम् आसीत्।

(2) तस्य मस्तिष्के एकः विचारः समागतः।

(3) एकः पिपासितः काकः आसीत्।

(4) सः पाषाणखण्डानि घटे अक्षिपत्, जलं च उपरि आगतम् ।

(5) सः वने एकं घटम् अपश्यत् ।

(6) जलं पीत्वा काकः ततः अगच्छत्।

कथाक्रम–संयोजनम्

(1) एकः पिपासितः काकः आसीत्।

(2) सः वने एकं घटम् अपश्यत् ।

(3) घटे जलम् अल्पम् आसीत्।

(4) तस्य मस्तिष्के एकः विचारः समागतः।

(5) सः पाषाणखण्डानि घटे अक्षिपत्, जलं च उपरि आगतम् ।

(6) जलं पीत्वा काकः ततः अगच्छत्।

(2) क्रमरहितवाक्येषु कथा

(1) मूषकः परिश्रमेण जालम् अकृन्तत्।

(2) एकदा सः जाले बद्धः।

(3) सिंहः जालात् – मुक्तः भूत्वा मूषकं प्रशंसन् गतवान्।

(4) एकस्मिन् वने एकः सिंहः वसति स्म।

(5) सः सम्पूर्णं प्रयासम् अकरोत् परं बन्धनात् न मुक्तः।

(6) तदा तस्य स्वरं श्रुत्वा एकः मूषकः तत्र आगच्छत्।

कथाक्रम–संयोजनम्

(1) एकस्मिन् वने एकः सिंहः वसति स्म।

(2) एकदा सः जाले बद्धः।

(3) सः सम्पूर्णं प्रयासम् अकरोत् परं बन्धनात् न मुक्तः।

(4) तदा तस्य स्वरं श्रुत्वा एकः मूषकः तत्र आगच्छत्।

(5) मूषकः परिश्रमेण जालम् अकृन्तत्।

(6) सिंहः जालात् – मुक्तः भूत्वा मूषकं प्रशंसन् गतवान्।

(3) क्रमरहितवाक्येषु कथा

(1) तदा तस्य मुखस्था रोटिका अपि जले पतति।

(2) एकदा कश्चित् कुक्कुरः एकां रोटिकां प्राप्नोत्।

(3) तदा सः नदीजले स्वप्रतिबिम्बम् अपश्यत्।

(4) सः कुक्कुरः रोटिकां प्राप्तुं तेन सः युद्धार्थं मुखम् उद्घाटयति।

(5) सः रोटिकां मुखे गृहीत्वा गच्छन् आसीत्।

(6) स्वप्रतिबिम्बम् अन्यं कुक्कुरं मत्वा सः तस्य रोटिकां प्राप्तुम् अचिन्तयत्।

(7) अत एव कथ्यते 'लोभः न करणीयः।'

कथाक्रम–संयोजनम्

(1) एकदा कश्चित् कुक्कुरः एकां रोटिकां प्राप्नोत्।

(2) सः रोटिकां मुखे गृहीत्वा गच्छन् आसीत्।

(3) तदा सः नदीजले स्वप्रतिबिम्बम् अपश्यत्।

(4) स्वप्रतिबिम्बम् अन्यं कुक्कुरं मत्वा सः तस्य रोटिकां प्राप्तुम् अचिन्तयत्।

(5) सः कुक्कुरः रोटिकां प्राप्तुं तेन सः युद्धार्थं मुखम् उद्घाटयति।

(6) तदा तस्य मुखस्था रोटिका अपि जले पतति।

(7) अत एव कथ्यते 'लोभः न करणीयः।'

(4) क्रमरहितवाक्येषु कथा

(1) सः प्रतिदिनं बहून् पशून् हत्वा खादति।

(2) एकदा यदा शशकस्य क्रमः आगतः, तस्य विलम्बागमनेन सिंहः कुपितः जातः।

(3) सिंहः जले स्वप्रतिबिम्बं दृष्ट्वा तस्मिन् कूपे अकूर्दत्।

(4) कस्मिंश्चित् वने एकः सिंहः वसति स्म।

(5) तदा सर्वे पशवः विचारं कृत्वा प्रतिदिनं सिंहस्य पार्श्वे भोजनार्थम् एकं पशुं प्रेषयितुं निश्चितवन्तः।

(6) तदा चतुरः शशकः सिंहं कूपस्य समीपम् अनयत्।

(7) अतः लोके प्रसिद्धं 'बुद्धिर्यस्य बलं तस्य' इति।

कथाक्रम–संयोजनम्

(1) कस्मिंश्चित् वने एकः सिंहः वसति स्म।

(2) सः प्रतिदिनं बहून् पशून् हत्वा खादति।

(3) तदा सर्वे पशवः विचारं कृत्वा प्रतिदिनं सिंहस्य पार्श्वे भोजनार्थम् एकं पशुं प्रेषयितुं निश्चितवन्तः।

(4) एकदा यदा शशकस्य क्रमः आगतः, तस्य विलम्बागमनेन सिंहः कुपितः जातः।

(5) तदा चतुरः शशकः सिंहं कूपस्य समीपम् अनयत्।

(6) सिंहः जले स्वप्रतिबिम्बं दृष्ट्वा तस्मिन् कूपे अकूर्दत्।

(7) अतः लोके प्रसिद्धं 'बुद्धिर्यस्य बलं तस्य' इति।

प्रश्न 9 – अधोलिखित घटिका चित्रसहायतया रिक्तस्थानेषु अंकानां स्थाने संस्कृतशब्देषु समयलेखनं करोतु।

(क) पंकजः .... वादने उत्तिष्ठति।

(ख) रमा.....................वादने प्रातः भ्रमणाय गच्छति।

(ग) उमेशः ....वादने विद्यालयं गच्छति।

(घ) लता ....वादने पठति।

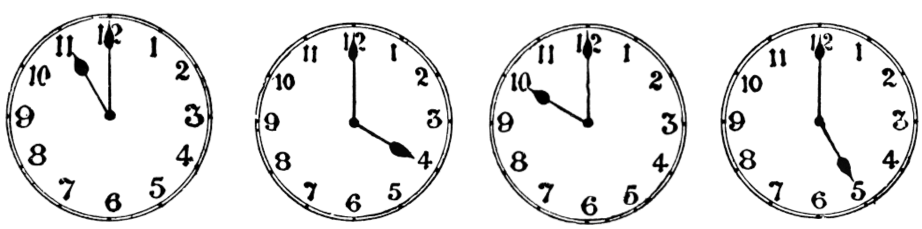

(क) सः .... वादने विद्यालयात् आगच्छति।

(ख) गणेशः ....वादने क्रीडति।

(ग) कपिला ....वादने भोजनं करोति।

(घ) रोहनः ....वादने शयनं करोति।

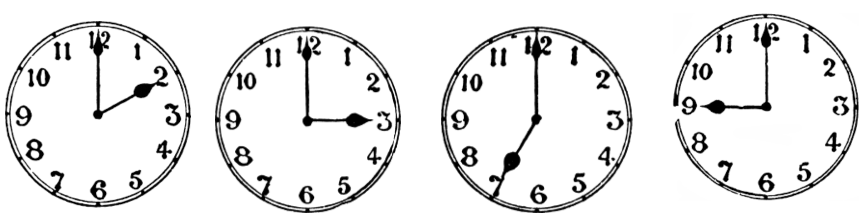

(क) दिनेशः .... वादने उत्तिष्ठति।

(ख) सः ....वादने मन्दिरं गच्छति।

(ग) उमा .... वादने पाठं पठति।

(घ) दीपकः ....वादने पाठशालायां गच्छति।

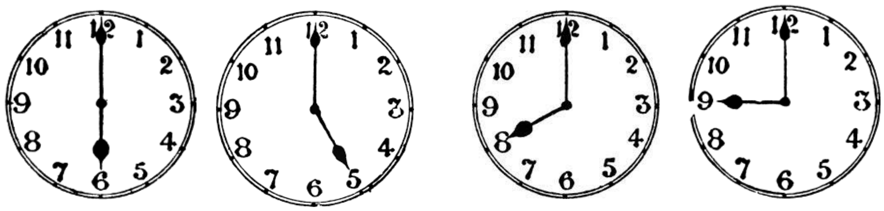

(क) बालकः .... वादने उत्तिष्ठति।

(ख) सः ....वादने भ्रमणाय गच्छति।

(ग) सुनिलः ....वादने व्यायामं करोति।

(घ) राजेशः ....वादने स्नानादिकं करोति।

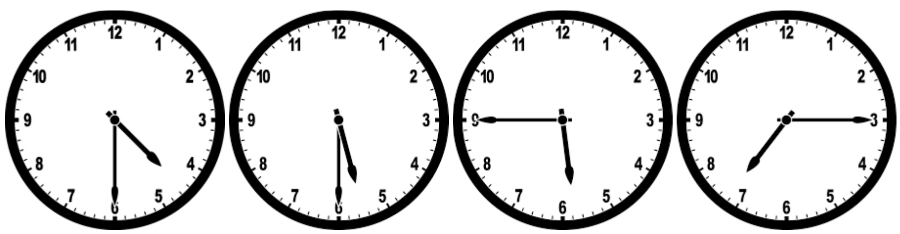

–विद्यालयस्य समयसारिणीम् उचित समयवाचकैः पदैः पूरयित्वा लिखत –

७:३० प्रातः प्रातः ....वादने प्रार्थना।

१०:०० प्रातः प्रातः ....वादने अर्धावकाशः।

१०:१५ प्रातः प्रातः ....वादने पंचमः कालांशः।

१२:१५ प्रातः अपराह्णे ....वादने पूर्णः अवकाशः।

– दीपावल्युत्सवस्य अधोलिखिते कार्यक्रमे अंकानां स्थाने शब्दैः समयं लिखत।

सायं (७:३०) .... वादने सामुदायिक–भवने आगमनम्।

सायं (८:००) ....वादने कविता पाठः।

रात्रौ (६:१५) ....वादने प्रीतिभोजनम्।

रात्रौ (६:४५) ....वादने प्रसादवितरणम्, प्रस्थानम् च।

– अधोलिखितसारिण्याम् अंकानां स्थाने संस्कृतपदैः समयं लिखत–

प्रातः (६:३०) ....वादने ईशवन्दना।

प्रातः (७:४५) ....वादने उपहारः।

प्रातः (८:१५) ....वादने संस्कृतसम्भाषणाभ्यासः।

प्रातः (११:००) ....वादने वर्तनी–संशोधनम्।

प्रश्न 10. –मंजूषायां प्रदतैः अव्ययपदैः रिक्तस्थानानि पूरयित्वा लिखतु।

'सरस्वत्यै नमः'

क्र.सं.	अव्ययम्	अर्थः	वाक्यम्
1	अपि	भी	सः अपि वनं गच्छति ।
2	उच्चैः	जोर से / महत्यर्थे	त्वम् उच्चै हससि। उच्चैः पर्वताः सन्ति ।
3	सहसा	अचानक	मोहनः सहसा एव गृहमागच्छत् ।
4	बहिः	बाहर	ग्रामाद बहिः उद्यानमस्ति ।
5	शनैः	धीरे	सः शनैश्चलति ।
6	कदा	कब / किस समय	रोहितः कदा पठिष्यति ?
7	कुतः	कहां से / किस स्थान से	कुतः समायातो योगी ?
8	अत्र	यहां / इस स्थान पर	अहं अत्र निवसामि ।
9	तत्र	वहां	सः तत्र गत्वा पठति ।
10	श्वः	आने वाला दिन	अहं श्वः पाठं स्मरिष्यामि ।
11	ह्यः	बीता हुआ दिन	अहं ह्यः जयपुरम् अगच्छम् ।
12	पुरा	पूर्वकाल / पहले (प्राचीन काल में)	पुरा एकः हरीशचन्द्रः नाम राजा आसीत ।
13	मा	निषेध अर्थ में (मत)	मा वृथा वद ।
14	विना	अभाव / के बिना	ज्ञानं विना न मुक्तिः ।
15	इतस्ततः	इधर–उधर	वने मृगाः इतस्ततः भ्रमन्ति ।

मञ्जूषायां प्रदतैः अव्ययपदैः रिक्त स्थानानि पुरयित्वा लिखत

प्रश्न 1. पुरा, सहसा, अपि उच्चै

(क) – ....हसति ।

(ख) –.....................क्रियां न विदधीत ।

(ग) –.................... एकः नृप अभवत् ।

उत्तरम् :– (क) – उच्चै , (ख)– सहसा , (ग)– पुरा

प्रश्न 2. अपि, बहि शन्नैः मा

(क) – सः.......................धावति ।

(ख) – ग्रामात् .... मन्दिरम अस्ति ।

(ग) – असत्यं .... वद ।

उत्तरम् :– (क) – अपि , (ख)– बहिः , (ग)– मा

प्रश्न 3. विना, अत्र, तत्र, इतस्ततः

(क) – जलं .... जीवनम् असम्भवम् ।

(ख) – .... तिष्ट्वा पठ ।

(ग) – .... मा भ्रमन ।

उत्तरम् :– (क) – विना , (ख)– अत्र , (ग)– तत्र

प्रश्न 4. श्वः, ह्यः, कुतः, उच्चै
(क) – अहं .... पाठं पठिष्यामि ।
(ख) – त्व .... जयपुरं अगच्छ ।
(ग) – ....समायातो योगी ।
उत्तरम् :– (क) – श्वः , (ख)– ह्यः , (ग)– कुतः

प्रश्न 5. अपि, उच्चै, कदा, बहिः
(क) – सः क्रीड.ति अहम् .... क्रीड़ामि ।
(ख) – सिंहाः .... गर्जन्ति ।
(ग) – त्वं .... कार्यं करोषि ।
उत्तरम् :– (क) – अपि , (ख)– उच्चै , (ग)– कदा

प्रश्न 6. सहसा, बहिः, शन्नैः, अत्र
(क) – .... कार्याणि न कुयति ।
(ख) – सः .... किं करोति स्म ।
(ग) – गरात् .... किमर्थं गच्छंति ।
उत्तरम् :– (क) – सहसा , (ख)– अत्र , (ग)– बह्मिः

प्रश्न 7. कदा, श्वः, ह्यः, सहसा
(क) – लता .... विद्यालयमं गच्छति ।
(ख) – सः .... स्वगृहे गमिष्यति ।
(ग) – .... किमपि न कुर्यात ।
उत्तरम् :– (क) – कदा , (ख)– श्वः , (ग)– सहसा

प्रश्न 8. हयः, पुरा, मा कुतः
(क) – त्वं .... मम गृहे अगच्छ ।
(ख) – .... उच्चै वदत ।
(ग) – .... त्वं इदं पुस्तकं आनय ।
उत्तरम् :– (क) – हयः , (ख)– मा , (ग)– कुतः

प्रश्न 11. –अधोलिखित पदानां प्रकृति–प्रत्ययं पृथक् कृत्वा लिखत–

शब्द	धातु+प्रत्यय

1. भवितव्यः–   भू+तव्यत्
2. रक्षणीयम्–   रक्ष्+ अनीयर्
3. युध्यमानः–   युध्+ शानच्
4. ज्ञानवान्–   ज्ञान +मतुप्
5. ज्ञानी–   ज्ञान+ इन्
6. वर्णिकः–   वर्ण+ ठन्
7. जडता–   जड+ तल्
8. मूषिका–   मूषक+ टाप्
9. कुमारी–   कुमार+ ड.ीप्
10. लक्षणवती– लक्षणवत् +ड.ीप्
11. पानीयः–   पा +अनीयर्
12. श्रीमान्–   श्री +मतुप्
13. पशुत्व–   पशु+ त्व
14. पटुता–   पटु +तल्
15. याचमानः– याच् +शानच्
16. पठन्–   पठ् +शत्
17. लेखितव्यः– लिख्+ तव्यत्
18. अश्वा–   अश्व+ टाप्
19. कुरूचरी–   कुरूचर +ड.ीप्
20. रमणीयता– रमणीय +तल्
21. सेवमानः – सेव +शानच्
22. भाषणीयः – भाष्+ अनीयर्
23. आयुष्मति – आयुष् +मतुप्
24. लघुता – लघु+ तल्
25. क्षुद्रत्व – क्षुद्र +त्व
26. चटका – चटक टाप्
27. इन्द्राणी – इन्द्र+ड.ीप्
28. मन्त्रिणः – मन्त्र+ इन्
29. गायिका – गायक+ टाप्
30. वार्षिकी – वर्ष+ ठक्+ड.ीप्
31. कोकिला – कोकिल+ टाप्
32. नर्तकी – नर्तक्+ड.ीप्
33. गुरूत्वम् – गुरू + त्व
34. सेविका – सेवक+ टाप्
35. शोभना – शोभन +टाप्

प्रकृति प्रत्यय संयांगं कृत्वा पदनिर्माणं कुरूत–

1. पठ् + तव्यत = पठित्व्यः (पु) पठित्व्या (स्त्री) पठित्व्यम् (नपु.)
2. वर्ध् + शानच = वर्धमान
3. भाष् + तव्यत् =भाषितव्य
4. दा +अनीयर् = दानीयम्
5. रूप + मतुप् = रूपवान
6. क्षत्रिय + टाप् = क्षत्रिया
7. दण्डिन + ड़ीप् (ई) = दण्डिनी
8. क्रोध + इनि (इन्) = क्रोधिन् (क्रोधी)
9. देव +त्व = देवत्वम्
10. गुरू +तल् (आ) = गुरूता
11. अज + टाप् (आ) = अजा
12. कुमार+ डीप् (ई) = कुमारी
13. यत् + शानच् =यतनामः
14. भू +तव्यत्= भवितव्य (पु) भवितव्या (स्त्री) भवितव्यम् (नपु.)

15. रच् (य)+ तव्यत् = रचयितव्यः,
16. पूज् +अनीयर् = पूजनीयम्
17. गुण्+ मतुप् = गुणवान (पु) गुणवती (स्त्री) गुणवत् (नपु.)
18. दुःख +इन् = दुःखिन् (दुःखी)
19. मनुष्य+त्व = मनुष्यत्वम्
20. कवि+ तल् == कविता
21. ज्येष्ठ + टाप्(आ) = ज्येष्ठा
22. राजन् + ङीप् = राज्ञी
23. धन + ठन् (इक) = धनिक (धनिकः)
24. गम् + तव्यत् = गन्तव्यः
25. भक्ष् + अनीयर् = भक्षणीय
26. गुण् + इन् = गुणिन् (गुणीः)
27. वर्ण + ठन् (इक) = वर्णिक (वर्णिकः)
28. पशु + त्व = पशुत्वम्
29. बालक + टाप्(आ) = बालिका
30. दण्डिन + ङीप् (ई)= दण्डिनी

सैकण्डरी परीक्षा–2018 मॉडल पेपर–1

तृतीय भाषा – संस्कृतम्

अधिकतमांकाः 80

समयः 3¼(सपाद होरात्रयम्)

परीक्षार्थिभ्यः सामान्यनिर्देशाः
परीक्षार्थिभिः सर्वप्रथमं स्वप्रश्नपत्रोपरि नामांकः अनिवार्यतः लेख्यः।
सर्वे प्रश्नाः अनिवार्याः।
सर्वेषां प्रश्नानामुत्तराण्युत्तरपुस्तिकायामेव लेखनीयानि।
एकस्य प्रश्नस्य सर्वे भागाः एकत्र एव लेखनीया।
सर्वे प्रश्नाः संस्कृतभाषयैव उत्तरणीयाः।

---

1 अधोलिखितस्य गद्यांशस्य सप्रसंग हिन्दीभाषया अनुवादं करोतु– 5

तच्छ्रुत्वा सर्पो व्यचिन्तयत्–"अहं तावत् परिणतवयः कदाचित् कथञ्चिन्मूषकमेकं प्राप्नोमि। तत् संखावहो जीवनोपायोऽयमनेन कुलांगारेण मे दर्शितः । तद् गत्वा तान् मूषकान् भक्षयामि।" इति।

एवं विचिन्त्य तमाह –"भो गंगदत! यद्येवं तदग्रे भव, येन तत्र गच्छावः।" गंगदत्त आह–" भो प्रियदर्शन! अहं त्वां सुखोपायेन तत्र नेष्यामि, स्थानं च दर्शयिष्यामि। परं त्वयाऽस्मत्परिजनो रक्षणीयः। केवलं येनाहं तव दर्शयिष्यामि, ते एव भक्षणीयाः" इति। सर्प आह – "साम्प्रतं त्वं मे मित्रं जातम्। तन्न भेतव्यम्। तव वचनेन भक्षणीयास्ते दायदाः।" एवमुक्त्वा बिलान्निष्क्रम्य तमालिंगय च, तेनैव सह प्रस्थितः।

अथवा

उत्सर्गपरम्परायाः उद्‌भवभूमिं, प्रतापस्य पुण्यभूमिं 'मेवाड़' राज्य को न जानाति ? इदं राज्यं शूराणां शौर्येण यूनाम् आत्महुत्या, सतीनां च 'जौहर' परम्परया विश्वस्मिन् जगति महतीं प्रसिद्धिम् अलभत्। मेवाड़राज्यस्य सिसोदियावंशे बप्पारावल–राणाहमीर–राणासांगा प्रभति–वीराणां सुदीर्घा परम्परा विद्यते। अस्यामेव परम्परायां महाराणाप्रतापसिंहस्य जन्म विक्रमस्य तमे वर्षे ज्येष्ठ शुक्लतृतीयाम् अभवत्। प्रतापः बाल्याकालादेव वीरयोद्धा, कुशलसेनानी, धीरनायकश्चासीत्। पितुः उदयसिंहः अनन्तरं प्रतापः महाराणापदवीं प्राप्य स्ववयसः 32 तमे वर्षे मेवाड़राज्यसिंहासनम् आरूढ़वान्। तस्य राज्याभिषेकः गोगुन्दा ग्रामे अभवत्।

2 अधोलिखितस्य पद्यांशस्य सप्रसंगं हिन्दीभाषया अनुवादं करोतु– 5

ईर्ष्यी घृणी त्वसन्तुष्टः क्रोधनो नित्यशंकितः।
परभाग्योपजीवी च षडेते दुःख– भागिनः।।

अथवा

शोकाराति–परित्राणं प्रीतिविस्रम्भभाजनम्।
केन रत्नमिदं सृष्टं मित्रमित्यक्षरद्वयम्।।

3 अधोलिखितस्य पद्यांशस्य सप्रसंगं संस्कृतव्याख्यां करोतु– 4

परोक्षे कार्यहन्तारं प्रत्यक्षे प्रियवादिनम्।

वर्जयेत्तादृशं मित्रं विषकुम्भं पयोमुखम्।।

अथवा

यथा खनन् खनित्रेण नरो वार्यमधिगच्छति।

तथा गुरुगतां विद्यां शुश्रूषुरधिगच्क्छति।।

4 अधोलिखितस्य नाट्यांशस्य सप्रसंगं संस्कृतव्याख्यां करोतु– 3

तापसी – कस्तस्य धर्मदारपरित्यागिनो नाम संकीर्तयितुं चिन्तयिष्यति?

राजा– (स्वगतम्) इयं खलु कथा मामेव लक्ष्यीकरोति। यदि तावदस्य शिशोर्मातरं नामतः पृच्छामि? अथवा अनार्यः परदारव्यवहारः।

तापसी – सर्वदमन्, शकुन्तलावण्यं प्रेक्षस्व !

बालः – (सदृष्टिक्षेपम्) कुत्र वा मम् माता ?

उभे – नाम सादृश्येन वंचितो मातृवत्सलः।

द्वितीया –वत्स, अस्य मृतिकामयूरस्य रम्यत्वं पश्येति भणितोऽसि।

राजा – (आत्मगतम्) किं वा शकुन्तलेत्यस्य मातुराख्या। सन्ति पुनर्नामधेयसादृश्यानि।

अथवा

भामाशाहः – (प्रणम्य) अन्नदातः! सेवकं सन्त्यज्य क्व प्रस्थीयमे श्रीमता?

प्रतापः – (दीर्घं निःश्वस्य) न क्व अपि बन्धो! गन्तुं शक्यम् अपि तु न । पार्श्वे धनं नैव, न च सेना एव। अहं स्वदेशं कथं रक्षेयम्? अस्माद् एव मनः दोलायितम् अस्ति।

भामाशाहः – महाराज! यदा इमान् समाचारान् अशृण्वम् तदा हृदयं मे भग्नम् इव अभवत्। (धनंग्रन्थिं निर्दिश्य) इयं पुनः सम्पत्तिः कस्मै प्रयोजनाय ? यदि इदृशे एव अवसरे न इयमुपयुज्येत्।

प्रतापः – भवान् सत्यं वदति।

भामाशाहः – यदि एव गृह्यतां भवदीया सम्पत्तिः श्रीमता एव । त्रोट्यतां पारतन्त्र्य–श्रृंखला एभिः लोहमय–बाहुभिः । स्वतन्त्रः क्रियतां स्वदेशः। सुरक्ष्यतां धर्मः !!

(धनस्य ग्रन्थिकां चरणयोः अर्पयति सप्रणामम्।)

5. अधोलिखितेषु प्रश्नेषु केषाञ्चन् षट् प्रश्नानामुत्तराणि संस्कृतमाध्यमेन लिखतु– 3

1. समीरः कीदृशः अस्ति ?
2. मानहंसः इत्यस्य किं अर्थद्वयं कर्तु शक्यते ?
3. कया विना स्वनिकटस्थमपि राष्ट्रं जनाः न पश्यन्ति ?
4. द्रोणः हर्षमुपागतः – अत्र द्रोणशब्दस्य अर्थद्वयं किमस्ति ?
5. स्वामिकेशवानन्दस्य जन्म कदा अभवत् ?
6. पत्रापात्रविवकेः केन तुल्यं भवति ?
7. चरकाचार्येण मरुभूमेः का विशेषता प्रकटिता ?
8. सूरजमल्लस्य औपचारिकशिक्षा विषये भवन्तः किं जानन्ति ?

निर्देशः – प्रश्नसंख्या 6–9 पर्यन्तं रेखांकितपदमाधृत्य प्रश्ननिर्माणं करोतु –

6. <u>मानसहंसे</u> आसीना भव। 1

7. <u>व्याधेन</u> तण्डुलकणाम् विकीर्य जालं विस्तीर्णम् । 1

8. <u>मे</u> न रोचते । 1

9. <u>उटजे</u> मार्गण्डेय ऋषिकुमारस्य मृतिकामयूरस्तिष्ठति। 1

10. प्रश्नपत्रादतिरिच्य स्वपाठ्यपुस्तकात् श्लोकद्वयं लिखतु। 3

11. अधोलिखितं गद्यांशं पठित्वा एतदाधारित प्रश्नानाम् उत्तराणि यथानिर्देशं लिखतु–

ये सत्यं पालयन्ति, ते सर्वोत्तमं धर्मं कुर्वन्ति । ये च सत्यं परित्यज्य असत्यं भजन्ते, ते महापातकं कुर्वन्ति । यतो हि असत्य भाषणेन स्वस्य हानिः नाशश्च भवतः। समाजस्य लोकस्य देशस्य च मिथ्याभाषणेन नाशः भवति। अत एव उच्यते न हि सत्यात् परो धर्मो नानृतात् पातकं परम्। सत्यस्य पालनार्थमेव महाराजः दशरथः प्रियं पुत्रं रामं वनं प्रैषयत्। राजा हरिश्चन्द्रः सत्य पालनार्थमेव सर्वाणि दुःखानि असहत्। यधिष्ठिरः सत्यभाषणस्य प्रभावादेव विजयमलभत्। महात्मागान्धिमहोदयः सत्यस्यैव सदा शिक्षामदात्। भारतस्य राजचिह्नेऽपि सत्यमेव जयते इत्यादरेण उल्लिख्यते।

(क) अस्य गद्यांशस्य समुचितं शीर्षकं लिखतु। 1

(ख) यथानिर्देशं प्रश्नान् उत्तरतु–

1. अनुच्छेदस्य उपयुक्तं शीर्षकं लिखत। 1
2. सत्यपालनार्थं कः रामं वनं प्रैषयत्? 1
3. सत्यभाषणस्य प्रभावात् युधिष्ठिरः किम् अलभत् ? 1
4. असत्यभाषणेन कस्य हानिः नाशश्च भवतः ? 1
5. राजा हरिश्चन्द्रः कानि सर्वाणि असहतः ? 1

(ग) यथानिर्देशं प्रश्नान् उत्तरतु–

1. 'ये सत्यं परित्यज्य ' अत्र सर्वनामपदं किम् अस्ति ? 1
2. 'न हि सत्यात् परो धर्मो ' इत्यत्र विशेषणपदं किमस्ति ? 1
3. 'महात्मा सत्यस्यैव सदा शिक्षामदात्' अत्र कर्तृपदं किमस्ति ? 1
4. 'असत्यम् ' इति पदस्य विलोमपदं गद्यांशात् चित्वा लिखन्तु । 1

12. अधोलिखितपदयोः सन्धिविच्छेदं कृत्वा सन्धेः नामापि लिखतु–

1. इत्यादिषु 1
2. हिमाद्रेश्चैव 1

13. अधोलिखितपदयोः सन्धिं कृत्वा सन्धेः नामापि लिखतु–

1. गीतिः+इयम् 1
2. एतत्+वचनम् 1

14. अधोलिखितरेखांकित पदेषु समस्तपदानां विग्रहम् अथवा विग्रहपदानां समासं कृत्वा समासस्य नामापि लिखत–

1. तं देवनिर्मितं देशं हिन्दुस्थानं प्रचक्षते। 1
2. स्वामिकेशवानन्दस्य मातापित्रोः नाम सारॉ–ठाकुरसी ढाका च आसीत्। 1
3. गुणोत्तमः नृपः रामो अजायत्। 1

15. अधोलिखितरेखांकित पदेषु विभक्तिं तत् कारणं च लिखत्–

1. .... परितः क्षेत्राणि सन्ति। (ग्राम) 1
2. प्रियंका .... लिखति। (सरलता) 1
3. पिता .... क्रुध्यति। (पुत्र) 1

16. कोष्ठकेषु प्रदत्त–प्रकृतिप्रत्यानुसारं शब्दनिर्माणं कृत्वा रिक्तस्थानानि पूरयित्वा लिखतु–

1. ....बालकः अपतन्। (धाव् +शतृ) 1
2. ....बालिकाः आनन्दिताः अभवन्। (पठन् +शतृ) 1

17. अधोलिखितवाक्ययोः रेखांकितपदेषु प्रकृति–प्रत्ययं च पृथक्कृत्वा लिखतु–

1. छात्रैः अनुशासनं पालनीयम्। 1
2. योगिनः ईश्वरं भजन्ते। 1

18. मंजूषायां प्रदतैः अव्ययपदैः रिक्तस्थानानि पूरयित्वा लिखतु–

मंजूषा – अपि, पुरा, बहिः, कुत्र, वृथा, शनैः

1. भानुप्रिया त्वम् अधुना .... गच्छसि ? 1

2. भानुप्रतापः अहं ग्रामाद् ....भ्रमणाय गच्छामि। 1
3. भानुप्रिया अहम् ....त्वया सह गन्तुमिच्छामि। 1

निर्देशः – प्रश्नसंख्या 19–21 पर्यन्तं अधोलिखितवाक्यानां वाच्यपरिवर्तनं कृत्वा लिखतु–

19. सा पठति। 1
20. युवां ग्रामं गच्छथः। 1
21. त्वं तत्र गच्छसि। 1
22. घटिकाचित्रसहायतया अंकानां स्थाने संस्कृतशब्देषु समयलेखनं करोतु– 1x2=2

(क) रमा .... विद्यालयं गच्छति।
(ख) विमला .... शयनं करोति।

23. अधोलिखितं वाक्यत्रयं शुद्धं कृत्वा लिखतु–
1. सः पुस्तकं नयामि। 1
2. तौ प्रान्तरे क्रीडथ। 1
3. ते शिक्षकं प्रणमामः। 1

24. भवति कनकग्रामवासिनी रेखा। स्वकीयां सखीम् अंकितां प्रति संस्कृतभाषाशिक्षणम् इति विषये अधोलिखितं पत्रं मंजूषापदसहायतया पूरयित्वा लिखत – ½x8=4

(1) ....
दिनांकः 21.12.2017

प्रिय अंकिते !
नमस्ते,

भवत्याः पत्रम् (2)........................। भवती संस्कृतभाषायां पठितुम्। (3) ....। एषा भाषा वैज्ञानिकी । संस्कृतम् (4) ....देशस्य प्रसिद्धा भाषा। भारतीय संस्कृते संस्कृतम् ।(5) ....। कर्तुम् तथैव न शक्यते यथा पुष्पेभ्यः (6) .... । अतः भवती अपि संस्कृतं पठतु एवं च (7) .... प्रचारं करोतु।

भवत्याः प्रियसखी
(8) ....

अथवा

भवतः पितुः स्थानान्तरणं जातम् । अतः विद्यालयस्य स्थानान्तरण प्रमाणपत्राय (टी.सी.) स्वस्य प्रधानाध्यापकस्य कृते संस्कृत भाषायां प्रार्थना–पत्रम् लिखत–

25. मित्र–सम्भाषणम् इति विषये । ½x8=4

मंजूषात– विद्यालयम् , भक्तः, गोविन्दः, कुतः, आगच्छामि, अहम्, सप्तवादने, पठति।

1. ....नाम किम् ?
2. मम नाम .... ।
3. भवान् ....आगच्छति ?
4. अहं गृहान् .... ।
5. भवान् कदा ....गच्छति ।
6. अहं प्रातः ....विद्यालयं गच्छामि।

7. विद्यालये किं किं .... ।

8. ....गणित विज्ञानं संस्कृतमित्यादिविषयान् पठामि।

26. अधोलिखित षड्वाक्येषु केषांचन चतुर्णां वाक्यानां संस्कृतभाषया अनुवादं करोतु– 1x4=4

1. वे सब लिखते हैं।
2. तुम सब पढ़ोगे।
3. तुमको खेलना चाहिए।
4. दो छात्रों ने दो गीताएँ पढ़ी।
5. तुम सब खाओ।
6. पका हुआ फल गिरता है।

27. अधोलिखितम् अनुच्छेदं मंजूषायाः सहायतया पूरयित्वा लिखतु– 3

मंजूषा – अतिमहत्त्वम् , प्रतिष्ठाम्, कल्पलता, विद्यार्जनम्, धर्माधर्मं, संवर्धनं, पशुरेव, अभिलाषा।

1. विद्याधनं ....प्रधानमस्ति।
2. विद्या एव मनुष्यस्य सर्वाः ....पूरयन्ते।
3. विद्यया एव ....परिज्ञानं भवति।
4. अस्मिन् विषये विद्यायाः ....वर्तते।
5. विद्याविहीनस्तु मानवः साक्षात्.................................वर्तते।

28. अधोलिखितवाक्यानि क्रमरहितानि सन्ति। यथाक्रमं संयोजनं कृत्वा लिखतु–½x6=3

1. तेषु चक्षुर्विषयतिक्रान्तेषु पक्षिषु स व्याधो निवृत्तः।
2. अद्यप्रातरेव अनिष्टदर्शनं जातम्, न जाने किं अनभिमतं दर्शयिष्यति।
3. विपत्काले विस्मय एव कापुरूषलक्षणम्।
4. कुतोऽत्र निर्जने वने तण्डुलकणानां सम्भवः।
5. सर्वथा अविचारितं कर्म न कर्तव्यम्।
6. तन्निरूप्यतां तावत।

.......................XXX......................

सैकण्डरी परीक्षा–2018 मॉडल पेपर–2

तृतीय भाषा – संस्कृतम्

अधिकतमांकाः 80

समयः 3¼(सपाद होरात्रयम्)

परीक्षार्थिभ्यः सामान्यनिर्देशाः
परीक्षार्थिभिः सर्वप्रथमं स्वप्रश्नपत्रोपरि नामांकः अनिवार्यतः लेख्यः।
सर्वे प्रश्नाः अनिवार्याः।
सर्वेषां प्रश्नानामुत्तराण्युत्तरपुस्तिकायामेव लेखनीयानि।
एकस्य प्रश्नस्य सर्वे भागाः एकत्र एव लेखनीया।
सर्वे प्रश्नाः संस्कृतभाषयैव उत्तरणीयाः।

---

1. अधोलिखितस्य गद्यांशस्य सप्रसंगं हिन्दीभाषाया अनुवादं करोतु– 5

तस्मिन् काले उत्तरभारतेमुगलवंशीयानां शासकानां शासनम् आसीत्। राजानः तत्सेवामेव स्वकर्त्तव्यं मन्यमानाः देशरक्षाकर्त्तव्याद् सर्वथा विमुखाः आसन् मुगलशासकस्य साह्यं विधाय आत्मगौरवं मन्यते स्म। शत्रुभिः सह दीर्घकालीनानां युद्बानां कारणेन मेवाड़राज्य–स्थितिः समीचीना न आसीत्। यद्यपि प्रतापस्य पिता महाराणा उदयसिंहः प्रतापी राजा आसीत् किन्तु परिस्थितिवशात् चितौड़दिस्थानानि आक्रान्तृभिरधिगृहीतानि। अतएव सिंहासनमधिरूढ़ः प्रतापः हस्तच्युतान् प्रमुखदुर्गान् प्राप्तुं चिन्तनमारेभे। प्रथमं सः स्वस्वाभिभक्तसामन्तानां स्थानीयभिल्लजनानां च सभाम् आकारितवान्।

अथवा

गदत्त आह– भोः सत्यमेतत्। स्वभाववैरी त्वमस्माकं परं परपरिभवात् प्राप्तोऽहं ते सकाशम्। सर्प आह – कथय, कस्माते परिभवः? स आह– दायादेभ्यः। सोऽप्याह – क्व ते आश्रयः कूपे, तड़ागे, हदे वा? तत् कथय स्वाश्रयम्।तेनोक्तम्– पाषाणचयनिबद्वे कूपे। सप्र आह – अपदा वयम् । तन्नास्ति में तत्र प्रवेशः। प्रविष्टस्य च, स्थानं नास्ति, यत्र स्थितस्तव दायादान् व्यापादयामि। तद् गम्यताम्।

गड्गदत आह– भोः समागच्छ त्वम्। अहं सुखोपायेन तत्र मव प्रवेशं कारयिष्यामि। तथा तस्य मध्ये जलोपान्ते रम्यतरं कोटरमस्ति तत्र स्थितस्त्वं लीलया दायादान्– व्यापादयिष्यसि।

2. अधोलिखितस्य पद्यांशस्य सप्रसंगं हिन्दीभाषाया अनुवादं करोतु– 5

अल्पानामपि वस्तुनां संहति कार्यसाधिका।

तृणैः गुणत्वमापन्नैः बध्यन्ते मत्त्दन्तिनः।

अथवा

परोक्षे कार्यहन्तार प्रत्यक्षे प्रियवादिनम्।

वर्जयेत्तादृशं मित्रं विषकुम्भ पयोमुखम्।।

3. अधोलिखितस्य पद्यांशस्य सप्रसंगं संस्कृतव्याख्यां करोतु– 4

अनुकूले विधौ देयं यतः पूरयिता हरिः।

प्रतिकूले विधौ देयं यतः सर्वं हरिष्यति।।

अथवा

पात्रापात्र–विवेकोऽस्ति धेनुपन्नगयोः इव।

तृणात्संजायते क्षीरं क्षीरात्संजायते विषम्।।

4. अधोलिखितस्य नाट्यांशस्य सप्रसंग संस्कृव्याख्यां करोतु– 3

प्रथमा – श्रृणोतु महाराजः। एषाऽपराजिता नामौषधिरस्य जातकर्मसमये भगवता मारीचेन दत्ता। एतां किल मातापितरावात्मानं च वर्जयित्वाऽपरो भूमिपतितां न गृह्णाति।

राजा – अथ गृह्णाति।

प्रथमा– ततस्तं सर्पो भूत्वा दशति।

राजा – भवतीभ्यां कदाचिदस्याः प्रत्यक्षीकृता विक्रिया?

उभे – अनेकशः।

राजा – (सहर्षम आत्मगतम्) कथमिव सम्पूर्णमपि मे मनोरथं नाभिनन्दामि? (इति बालं परिष्वजते)

बालः– मुच माम्। यावन्मातुः सकाशं गमिष्यामि।

राजा – पुत्रक, मया सहैव मातरमभिनन्दिष्यसि।

बालः– मम खलु तातो दुष्यन्तः। न त्वम्।

अथवा

(भिल्लानां प्रलापं श्रुत्वा)

एक सहचर – हा धिक्। एते भिल्लाः सत्यम एव वदन्ति। अयं समयः देशाय धर्माय च न शोभनः। परं किं क्रियेत? (असिं निःसार्य प्रतापाय ददतु) प्रभो। बलिं ददातु मम भवान् अनेन। न आत्मचक्षुषा मेवाडभूमेः दुर्दशा द्रष्टुम शक्यते।

द्वितीय सहचर – सत्यम् एव साम्प्रतं जीवनं नरकायते।

भिल्लाः – हा! अस्माकम् अपि जीवनेन को लाभः। यदि वयं देशरक्षायै न किम् अपि कर्तु समर्थाः तदा मरणम् एव अस्माकं श्रेयस्करम्।

प्रतापः – हा धिक्! भवन्तः सर्वे इदं किं कुर्वन्ति? आत्महननं महत्पापं वर्तते। स्थीयतां। कष्टानि सोढवा वीरगत्या मरणं कल्याणकरं कथ्यते। इत्थम् आत्महननं तु नपुंसकानां कर्म। किञ्चिद् धैर्येण विचारयन्तु।

5. अधोलिखितेषु प्रश्नेषु केषाञ्चन षट् प्रश्नानामुत्तराणि संस्कृतमाध्यमेन लिखतु– ½x6=3

1. मण्डूकाधिपतिः कः आसीत्?
2. सित्पङ्कजम् इत्यस्य पर्यायशब्दत्रयं लिखन्तु।
3. राष्ट्रे कस्य स्वत्वं न भवितुं शक्नोति?
4. कः बलबन्तं न बाधते शीतम्?
5. स्वामिकेशवानन्दस्य मातापित्रौः नाम किम्?
6. अजरामरवत् किं चिन्तयेत् प्राज्ञः?
7. मरूदेशे सैकतवप्राः कीदृशाः सन्ति?
8. सुजान चरित काव्ये सूरजमल्लस्य कति युद्वानां वर्णनम् उपलभ्यते?

निर्देशः प्रश्नसंख्या 6 – 9 पर्यन्तं रेखाकिंत पदमाधृत्य प्रश्न निर्माणं करोतु– 1x3=3

6. प्रतापस्य राज्यकाले अकबर इति नामकः मुगलशासकः आसीत्।

7. महाराणा उदयसिंहः प्रतापी राजा आसीत्।

8. न भोगभवने रमणीयम्।

9. केश्वानन्दाय दत्तवान्।

10. प्रश्नपत्रादतिरिच्य स्वपाठ्यपुस्तकात् श्लोकद्वयं लिखतु। 1½x2=3

11. अधोलिखितं गद्यांश पठित्वा एतधारित प्रश्नानाम् उत्तराणि यथानिर्देशं लिखतु–

सरदार भगतसिंहः क्रान्तिकारिणां यूनां नेतृत्वं स्वातन्त्र्य संग्रामे कृतवान। सोऽभूत् आदर्श भूतो भारतीय युव–वर्गस्य। न केवलं भगतसिंहः स्वातन्त्र्या संग्रामे सलग्नः आसीत्। तस्य समग्र परिवारः स्वतन्त्रता युद्वे प्रवृत्तः आसीत्।सरदार भगतसिंहस्य जन्म समये तस्य जनेः सरदार किशनसिंहो योऽभूत स्वतन्त्रता सैनिकः स कारागारे गौराङ्गर्निपातितः। स्वतन्त्रता सैनिकोऽस्य पितृव्य सरदार अजीतसिंहः निर्वासीतच आसीत । 1907 ई वर्षेसितम्बरमसे, लॉयलपुर मण्डले बङ्गख्ये ग्रामें सरदार भगतसिंहस्य जन्म बभूव। प्राथमिकी शिक्षा चास्य ग्रामे एवाभूत्। उच्चाध्ययनायायं लाहौर नगरं गतवान्। अध्ययन समकालमेव भगतसिंहोऽपि क्रान्तिकारिणां संसर्गे समागतः देशभक्तिभावनया सोऽध्ययनं मध्ये विहाय दिल्लीनगरं प्रत्यागच्छत्। तत्रायं दैनिक अर्जुन इत्याख्ये समाचारपत्रे संवाददातृरूपेण कार्यमकरोत्।

(क) अस्य गद्यांशस्य समुचितं शीर्षकं लिखतु। 1

(ख) यथानिर्देशं प्रश्नान् उत्तरतु–

1. अनुच्छेदस्य उपयुक्तं शीर्षकं लखत । 1
2. सरदारःभगत संह स्वातंत्र्य संग्रामे केषां नेतृत्वं कृतवान्? 1
3. भगत संहस्य जनकस्य नाम कमासीत् ? 1
4. भगत संहेन कस्मिन्समाचारपत्रे संवाददातृरूपेण कार्यम् अकरोत् ? 1
5. भगत संहस्य प्राथ मकी शक्षा कुत्र अभूत्? 1

(ग) यथानिर्देशं प्रश्नान् उत्तरतु–

1. सोऽभूत अनादर्शभूतो अत्र कर्तृपदं कमस्ति ? 1
2. प्राथ मकी शक्षा अत्र वशेष्यपदं कमस्ति ? 1
3. तस्य मर्गपरिवारः स्वतंत्रता युद्धेप्रवृत्तः आसीत् अत्र तस्य सर्वनाम स्थाने संज्ञापदुपयोगं कुरूत? 1
4. परतन्त्रता इत्यस्य वलोमपदं गद्यांशात्त्वित्वा लखत। 1

12. अधो लखतपदयोः सन्धि वच्छेदं सन्धेः नामा प लखतु– 1x2=2

1. पिबाम्यहम् 2. वृक्षाग्रवासी

13. अधो लखतपदयोः सन्धि सन्धेः नामा प लखतु – 1x2=2

1. स्वर्गात् +अपि 2. नाम+ औषधिः+ अस्य

14. अधो लखत रेखां कतपदेषु समस्तपदानां वग्रहम् अथवा वग्रहपदानां समासं कृत्वा समासस्य नामा प लखतु – 1x3=3

1. सप्तानां दिनानां समाहारः इति

2. पुरुषः व्याघ्रः इव

3. पीतम् अम्बरम् इति

15. अधो लखतरेखां कतपदेषु वभक्तिं तत्कारणंच लखतु – 1x3=3

1. हरिः ....आवसति। (बैकुण्ठ)
2. सुरेशः.......................असूयति। (महेश)
3. बालकः................. वभेति । (सिंह)

16. कोष्ठकेषु प्रदत्त– प्रकृतिप्रत्ययानुसारं शब्दनिर्माणं कृत्वा रिक्तस्थानानि पूरयित्वा लिखतु– 1x2=2

1. पितरौ .... बालकः सुखेन कालं यापयति। (सेव् + शानच्)
2. .... देवदत्तं प य। (पच् +शानच्)

17. अधोलिखितवाक्ययोः रेखांकितपदेषु प्रकृतिं प्रत्ययं च पृथक कृत्वा लिखतु– 1x3=3

1. गुरवः वन्दनीयाः।
2. मानवसेवां कुर्वाणः ।
3. वृक्षः केषां न हितकराः।

18. मञ्जूषायां प्रदत्तैः अव्ययपदैः रिक्तस्थानानि पूरयित्वा लिखतु– 1x3=3

मञ्जूषा– तथैव, अपि, अधुना, यथा।

1. .... शरीरस्य रक्षायै उचित। भोजनम् उचितः च व्यवहारः आवश्यकताऽस्ति।
2. .... शरीरस्य स्वास्थ्याय व्यायामः।
3. .... आवश्यक अस्ति।

प्रश्नसंख्या 19– 21 पर्यन्तं अधोलिखितवाक्यानां वाच्यपरिवर्तनं कृत्वा लिखतु–

19. ते पठतः। 1
20. शिष्यः गुरूः प्रणम्यते। 1
21. त्वं ग्रामं गच्छसि। 1

22. घटिकाचित्रसहायतया अंकानां स्थाने संस्कृतशब्देषु समयलेखनं करोतु– 1x2=2

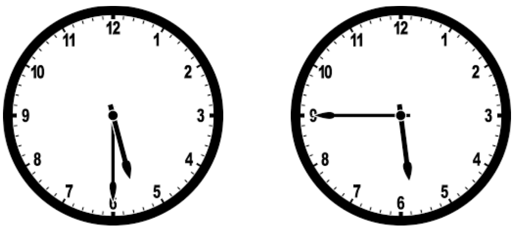

(क) अशोकः .... ग्रामं गच्छति।

(ख) अध्यापकः .... गृहं गच्छति।

23. अधोलिखितं वाक्यत्रयं शुद्ध कृत्वा लिखतु– 1x3=3

1. भवान् कुत्र गच्छसि।
2. ते चलचित्रं पश्येत्।
3. धनिनः जनः सर्वत्र न पूज्यन्ते।

24. भवान् गणेशः अस्ति। भवतः ग्रामे कार्तिक पूर्णिमायां दिवसे संस्कृत नाटकस्य मञ्चनं भविष्यति। तदर्थ स्वमित्रमृ गोविन्दं प्रति लिखतं आमन्त्रणपत्रं मञ्जूषापदसहायतया पूरयित्वा पुनः उत्तरपुस्तिकायां लिखत। मञ्जूषा – मञ्चनं , परीक्षकक्षं, ग्रामे, गोविन्दं, कालिदास, प्रणामं, करिष्यामि, दुष्टम्, ग्रामे। ½x8=4

(1) ....

तिथि. 18.08.2017

प्रिय मित्र (2).............

अत्र कुशलं तत्रास्तुं। अस्माकं (3) .... दिनांक (15.11.12) दिनांक (16.11.12) पर्यन्तं (4) .... विरचितं नाटकस्य(5) .... भविष्यति। अस्मिन् नाटके अहं यक्षस्य अभिनयं(6) .... भवान् द्रष्टुम् आगमिष्यतिं। तत् (7) .... आगच्छतु। सर्वेभ्यः वृद्वेभ्यः(8) ....निवेद्यताम्।

भवतः मित्रम्

गणेशः

अथवा

त्वम् रुग्णा असि स्वकीय प्रधानाध्यापकस्य कृते दिवसत्रयस्यावकाशार्थं प्रार्थनापत्रम् संस्कृत भाषायां लेखनीयम्।

25. मञ्जूषा – उचित पदानि चित्वाअधोलिखितं शिक्षक छात्रयो मध्ये संवादं पूरयत। ½x8=4

मञ्जूषात् – वयम्, वाद्ययन्त्राणि, भाोभनम्, परन्तु, गातुम्, महोदये, इच्छन्ति, गायामः।

शिक्षकः – छात्राः। भवतः किञ्चित् प्रश्टुम् 1.....................

छात्राः – महोदये् 2 .... तु गातुम् इच्छामः।

शिक्षकः – गातुम् इच्छन्ति 3 .... अहं तु 4 .... न समर्थः।

छात्राः – 5..................... वयं गास्यावः।

शिक्षकः – 6 ....अहमपि गास्वामि।

छात्राः – 7 .... यदि सन्ति, भाोभनम्।

शिक्षकः – एवम् तदा 8.................... वयं।

26. अधोलिखित षड्वाक्येषु केषाञ्चन चतुर्णां वाक्यानां संस्कृतभाषया अनुवादं करोतु– 1x4=4

1. राम हसता है।
2. तुम दो चाहते हो।
3. हम सब घर पर ठहरे।
4. वह विमान से प्रयाग जाएगा।
5. असत्य बोलने से क्या लाभ होगा।
6. मुनि मोक्ष के लिए ई वर का भजे।

27. अधोलिखितम् अनुच्छेदं मञ्जूषायाः सहायतया पूरयित्वा लिखतु– ½x6=3

मञ्जूषा– अधमानां, मधुररां, संगति, कीर्तिं, उन्नत्यां, पुरुशस्य, कुसंगतिः, संसर्गजा।

1. सज्जनानां .... साहचर्यम् वा सत्संगति भवति।
2. .... पुरुशाणं संगतिः।
3. .... अस्ति।
4. .... तस्य वाणी करोति।
5. .... च ददाति।

28. अधोलिखितवाक्यानि क्रमरहितानि सन्ति। यथाक्रमं सयोजनं कृत्वा लिखतु– ½x6=3

1. सर्पेण भानैः भानैः सकलमपि मण्डूककुले यथाकालं कवलितम्।
2. गड़्गदत्त आहः 'भद्र कृतं त्वया मित्रकृत्यं तत्साम्प्रतमनेनैव घटिकायन्त्रमार्गेण गमयाम्।
3. कस्मिंश्चिद् कूपे गड़्गदत्तो नाम मण्डूकः प्रतिवसति स्म।

4. सर्प आहः भो –अश्रद्धयेयमेतत् यत् तृणानां वह्नि सहसंगमः।
5. अहो, किमेतन्मया कृतं सर्पमानयता ?
6. तद् यदि निषेधयिष्यामि तत् सर्पानपि भक्षयिष्यति।

.....................xxx......................

सैकण्डरी परीक्षा–2018 मॉडल पेपर–3

तृतीय भाषा – संस्कृतम्

अधिकतमांका: 80

समयः 3¼(सपाद होरात्रयम्)

परीक्षार्थिभ्यः सामान्यनिर्देशाः
परीक्षार्थिभिः सर्वप्रथमं स्वप्रश्नपत्रोपरि नामांकः अनिवार्यतः लेख्यः।
सर्वे प्रश्नाः अनिवार्याः।
सर्वेषां प्रश्नानामुत्तराण्युत्तरपुस्तिकायामेव लेखनीयानि।
एकस्य प्रश्नस्य सर्वे भागाः एकत्र एव लेखनीया।
सर्वे प्रश्नाः संस्कृतभाषयैव उत्तरणीयाः।

....

1 अधोलिखितस्य गद्यांशस्य सप्रसंग हिन्दीभाषया अनुवादं करोतु– 5

तदा प्रतापः उवाच – 'अहं नैतद्धनं स्वीकृर्तुं शक्रोमि, एतद् वा धनं भवता अर्जितमस्ति।' तदा भामाशाहः प्रावोचत्– नैतद्धनं परकीयम्। देशरक्षार्थं मया अर्जितमिदं धनं यदि सहायकं भवेत् तर्हिं मम जीवनं सार्थकं भविष्यति' इति। भामाशाहस्य वचनं श्रुत्वा प्रतापस्य मनः असीमसान्त्वनाम् आप्तवाम्

तेन पुनः सैन्यशक्तिसंग्रहकार्यम् आरब्धम्, महासैन्यं च रचयामास। तया सेनाया च मुगलशासनं प्रति स्वातन्त्रयुद्धं प्रारभात। स्वराज्यहस्तच्युतान् अनेकभागान् पुनः हस्तगतान् कृतवान्। तेषु मोह, गोगुन्दा, उदयपुरम् इत्यादयः मुख्याः आसन्। स्वराज्ये शान्तिं संस्थाप्य 'चाण्ड' नामकं स्वराजधानीम् अकरोत्। तस्मिन् काले 'चावण्ड' स्थानं स्थापत्यकलायाः ललितकलायाः, वाणिज्यस्य, विद्यायाश्च प्रमुखकेन्द्रम् आसीत्।

अन्ते असावधानतया पादे धनुष् प्रत्ययंचाघातेन प्रतापोऽस्वस्थेऽभ्वत्। १५१७तमे ईसवीयाब्दे प्रतापः दिवङ्गत। प्रतापः महान् सेनानायकः जननायकः, व्यवस्थापकः, संघटनकर्त्ता च आसीत्। भारतवासिनः अधुनापि तस्य स्वातन्त्रयप्रेमणिः शौर्यगाथां गायन्ति।

अथवा

प्रतापस्य छत्रपति– शिवाजीमहाराजस्य चाऽनन्तरं महाराजः एव सः वीरः यः उत्साह साहस चातुरी– दृढतादिबलेन मुगलसाम्राज्यस्य उपरि प्रत्यक्षं प्रहारम् अकरोत्। तत्समक्षं मुगलानाम् अहंकारस्य नैकवारं पराजयः अभवत्। मीरबक्शी सलावतखान– शासकोऽपि तेन सह सन्धिं करोति यद् अद्यारम्भ अहं पिप्पलवृक्षच्छेदनं– गोहननं मन्दिरादिध्वंसनं च नैव दृश्यते। अष्टादश– शताब्दस्य प्रयाशः सर्वेऽपि इतिहासज्ञाः वृत्तान्त लेख्काश्च तं मुक्तकण्ठं प्रशंसन्ति।

संहः अनन्तरं प्रतापः महाराणापदवीं प्राप्य स्ववयसः 32 तमे वर्षे मेवाड़राज्यसिंहासनम् आरूढ़वान्। तस्य राज्याभिषेकः गोगुन्दा ग्रामे अभवत्।

2 अधोलिखितस्य पद्यांशस्य सप्रसंगं हिन्दीभाषया अनुवादं करोतु– 5

हिमालयात् समारम्भ यावदिन्दुसरोवरम्।
तं देवनिर्मितं देशं हिन्दुस्थानंप्रचक्षते।।

अथवा

अहिंसा परमो धर्मस्तथाऽहिंसा परं तपः।
अहिंसा परमं सत्यं यतो धर्मः प्रवर्तते।।

3 अधोलिखितस्य पद्यांशस्य सप्रसंगं संस्कृतव्याख्यां करोतु– 4

आततायिनम् आयान्त् हन्यादेवारविचारयन्।
नाततायि वधे दोषो हन्तुर्भवति कश्चन।।

अथवा

प्रियवाक्य प्रदानेन सर्वे तुष्यन्ति जन्तवः।
तस्मात्तदेव वक्तव्यं वचने का दरिद्रता।।

4 अधोलिखितस्य नाट्यांशस्य सप्रसंगं संस्कृतव्याख्यां करोतु– 3

प्रथम भिल्लः – हा भगवान्! अद्य कीदृशः समय आगतः? प्रताप अपि स्वदेशं परित्सज्स अन्यत्र प्रस्थितः अस्ति।

द्वितीय भिल्लः – न जाने अस्य मेवाड़देशस्य भाग्ये किं लिखितम् अस्ति। हे दीनदयालो! परमेश्वर! त्वम अपि अद्य इयान् निष्ठुरः कथं जातः।

तृतीय भिल्लः – हा धिक्! व्राकस्य समीपे ने जीवनंसामग्री न च युद्धसामग्री एव विद्यते। मातृभूमेः दुर्दशां स्वचक्षुषा कथं द्रक्ष्याम।? (रोदिति) (भिल्लनां प्रलापं श्रुत्वा)

एक सहचर – हा धिक्! एते भिल्लाः सत्यम् एव वदन्ति। अयं समयः देशाय धर्माय च न शोभनः। परं किं क्रियेत? (असिं निःसार्य प्रतापाय ददत्) प्रभो ! बलिं ददातु मम भवान् अनेन। न आत्मचक्षुषा मेवाड़भूमेः दुर्दशा द्रष्टुं शक्यते।

अथवा

सर्वदारः – प्राणधार! किम् इदं भवान् वदति? सवधर्माय भवता सर्वं किम् अपि कृतम्। स्वाधीनतायै सर्वं किम् अपि सोढम्। भवतः सदा विजः एव भविष्यति।

प्रतापः – कीदृशस्तावद् विजयः? स्वेदेशं परित्युक्तुं तु समुद्यतः अस्मि।!

द्वितीयसर्वदारः – (उत्थाय सांजलिः) नहि नहि महाराज! यत्र यत्र भवान् गमिष्यति, तत्रतत्र वयम् अपि अनगमिष्यसमः।

प्रतापः – एवं न वाच्यम्। भवन्त अत्र स्थित्वा एव मातृभूमेः सेवां कुर्वन्तु।

तृतीयसर्वदार : – नहि भगवन्! अस्माकम् सेवाः भवता सह सन्ति। वयं तु भवता सह एव निवत्स्यामः

प्रतापः – यद् रोचते भवद्धयः, कुर्वन्तु। न अहं भवतः विवशान् करोमि।

(महाराणा प्रतापेन सह सर्वे अपि अनुचराः ततः उत्थाय भिल्लानाम् आवासस्य मध्यतः निरसन्ति।)

5. अधोलिखितेषु प्रश्नेषु केषाञ्चन् षट् प्रश्नानामुत्तराणि संस्कृतमाध्यमेन लिखतु– 3

1. मण्डूकाधिपतिः कः आसीत्?
2. केषां विरावः मनांसि हरति?
3. वायसस्य नाम किम् ?
4. केन राष्ट्रे रक्षिते सति शास्त्रचर्चा प्रवर्तते?
5. कं संजघान कृष्णः?
6. स्वामिनः संस्कृताध्ययनं कुत्र अभवत्?

निर्देशः – प्रश्नसंख्या 6–9 पर्यन्तं रेखांकितपदमाधृत्य प्रश्ननिर्माणं करोतु –

6. धन्यं द्वयोमेलेनस्ति धन्यं। 1

7. प्रदोषे चितसि विकसन्ति । 1

8. सूरजमल्ललः अर्थ शास्त्रज्ञेषु कौटिय इव आसीत्। 1

9. सः बिले प्रविशन्त प्रियदर्शनाभिधं कृष्णसर्पमपष्यत्। 1

10. प्रश्नपत्रादतिरिच्य स्वपाठ्यपुस्तकात् श्लोकद्वयं लिखतु। 3

11. अधोलिखितं गद्यांशं पठित्वा एतदाधारित प्रश्नानाम् उत्तराणि यथानिर्देशं लिखतु–

भारतमस्माकमं प्रियदेशः। एष देशः देशानां शिरोमणिः खलु। अस्य प्राकृतिकं सौन्दर्यं बलवत् मनः मोहयति। अस्य उत्तरस्यां दिशी पर्वतराजः हिमलयः विराजते। एषः पर्वतः भारतस्य प्रहरी खलु। भारतस्य दक्षिणेन महासागरः अस्य चरणं प्रक्षालयति। अस्य अड्के अनेकाः नद्यः प्रवहन्ति। एतासां तटेषु पवित्राणि नगराणि विराजन्ते। नद्यः लोकमातरः भवन्ति। भारतस्य हरितानि वनानि अस्य शोभां वर्धयन्ति। प्राचीनकाले अस्माकं देशः अन्य देशानो गुरुः मन्यते स्म। अत्र नालन्दा– तक्षशिला – नवदीपप्रभृतयः अनेके प्रख्यातः विश्वविद्यालयाः आसन्। वैदेशिका उच्चशिक्षार्थं अत्रागत्य विद्यामर्जयन्ति स्म।

(क) अस्य गद्यांशस्य समुचितं शीर्षकं लिखतु। 1

(ख) यथानिर्देशं प्रश्नान् उत्तरतु–

1. अनुच्छेदस्य उपयुक्तं शीर्षकं लिखत। 1
2. कः देशानां शिरोमणि ? 1
3. भारतस्य उत्तरस्यां दिशी कः विराजते? 1
4. कः: भारतस्य चरणं प्रक्षालयति? 1
5. कः लोकमातरः भवन्ति? 1

(ग) यथानिर्देशं प्रश्नान् उत्तरतु–

1. 'अनेकाः नद्यः' अत्र सर्वनामपदं किम् अस्ति ? 1
2. 'भारतस्य हरितानि वनानि अस्य शोभां वर्धयन्ति।' इत्यत्र विशेषणपदं किमस्ति ? 1
3. 'एतासां तटेषु पवित्राणि नगराणि विराजन्त्' अत्र कर्तृपदं किमस्ति ? 1
4. 'निम्नगा ' इति पदस्य पर्यायवाचिपदं लिखत। 1

12. अधोलिखितपदयोः सन्धिविच्छेदं कृत्वा सन्धेः नामापि लिखतु–

1. प्रागेव 1
2. छिद्रेष्वनर्थाः 1

13. अधोलिखितपदयोः सन्धिं कृत्वा सन्धेः नामापि लिखतु–

1. खनिः + अस्ति 1
2. मतु + च् 1

14. अधोलिखितरेखांकित पदेषु समस्तपदानां विग्रहम् अथवा विग्रहपदानां समासं कृत्वा समासस्य नामापि लिखत–

1. त्रिनेत्रधारी न च शूलपाणिः। 1
2. अमुखः स्फुटवक्ता च, यो जानति स पण्डित। 1
3. उत्सर्गपरम्परायाः उद्भवभ् भूमिं प्रतापस्य पुण्यभुमि मेवाड़ राज्यं को न जानाति? 1

15. अधोलिखितरेखांकित पदेषु विभक्तिं तत् कारणं च लिखत्–

1. राजमार्गम् अभ्तिः वृक्षा सन्ति । 1
2. रामः लक्ष्मणेन सह वनं गच्छति। 1
3. पिता पुत्राय क्रुध्यति। 1

16. कोष्ठकेषु प्रदत्त–प्रकृतिप्रत्यानुसारं शब्दनिर्माणं कृत्वा रिक्तस्थानानि पूरयित्वा लिखतु–

1. ....दरिद्रेभ्यः धनं ददतु। (धन् +इनि) 1
2. ....किन्चित् देहि। (दुःख् +इनि) 1

17. अधोलिखितवाक्ययोः रेखांकितपदेषु प्रकृति–प्रत्ययं च पृथक्कृत्वा लिखतु–

1. उद्यमस्य महत्वंसर्ववितिमे। 1
2. वार्षिकीपरीक्षासमीपमेव। 1

18. मंजूषायां प्रदतैः अव्ययपदैः रिक्तस्थानानि पूरयित्वा लिखतु–

मंजूषा – उभयतः, यथा, बहिः, तावत्।

1. उपवनं .... पी वहति। 1
2. कक्षायाः .... मा गच्छ। 1
3. यावत् कथा श्रूयते .... मा गच्छ। 1

निर्देशः – प्रश्नसंख्या 19–21 पर्यन्तं अधोलिखितवाक्यानां वाच्यपरिवर्तनं कृत्वा लिखतु–

19. स पुस्तकानि पठन्ति। 1

20. अस्माभिः कार्यं क्रियते। 1

21. टावां फलं खादावः। 1

22. घटिकाचित्रसहायतया अंकानां स्थाने संस्कृतशब्देषु समयलेखनं करोतु– 1x2=2

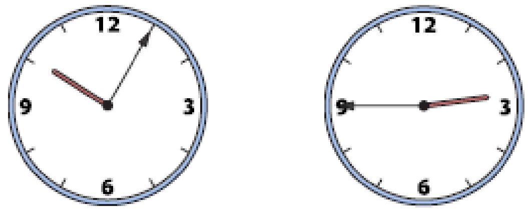

(क) किम .... जातम्।

(ख) अधुना .... अस्ति।

<u>23.</u> अधोलिखितं वाक्यत्रयं शुद्धं कृत्वा लिखतु–

1. अद्य अस्माकं विद्यालये वृक्षारोपणं जाताः। 1
2. कृष्णस्य मित्रं सुदामा निर्धन् आसीत्। 1
3. चत्वारः फलानि अत्र सन्ति। 1

<u>24.</u> भवतः नाम सुरेशः। विद्यालयस्य प्रतियोगितासु अंशग्रहणं कृत्वा भवता अनेकानि पुरस्कारिणि प्राप्तानि। अस्मिन् विषये स्वमित्रं सुभाष। प्रति पत्रं लिखतु। ½x8=4

मंजूषात– सुभाष, मित्रम्, कटकनगरतः, सस्नेहं, रोचन्ते, गृहीतः, स्थापितम्, वार्षिक परीक्षा।

गोपालबन्धु छात्रावासः

(1) ....

दिनांकः 22.12.2017

प्रियबन्धो (2)............................

(3) ....

अत्र कुशलं तत्रास्तु। अहंविद्यालयस्यक्रीडा प्रतियोगितासु व्यस्तः आसम् अतः विलम्बेन पत्रं लिखामि। त्वं जानासि यत्, धावनक्रीडाः मह्मम अतीवं (4) .... मया अनेकासु प्रतियोगितासु भागः (5) ....। 400 मि. धावन प्रतियोगितायां मया नवकीर्तिमानं (6) .... । इयं प्रतियोगिताः तु समाप्ताः आगामि मासे एव (7) .... भविष्यति। परीक्षायै अध्ययनं करोमि। तव पितृभ्यं मम प्रणामः।

तव (8) ....

सुरेशः।

अथवा

शुल्क मुक्त्यर्थं स्वकीयस्य प्रधानाध्यापकस्य कृते संस्कृत भाषायां प्रार्थना–पत्रम् लिखत–

<u>25.</u> मंजूषातः उचित पदानि चित्वा अधोलिखितं शिक्षक छात्रयो मध्ये संवाद पूरयत। ½x8=4

मंजूषात– गणितं दशम्, द्विषष्टिः, सप्त शतानि, पठन्ति, भवान, कति, कस्मिन्।

प्रभाकरः – हरे कृष्णा। किं करोति। 1 ....

हरेकृष्णः – अहं 2................ पठन् अस्मि।

प्रभाकरः – भोः। भवान् अधुना 3...................... विद्यालये पठति।

हरेकृष्णः – अधुना अहं श्रीबलदेव राजकीय उच्चविद्यालये 4........................ पठामि।

प्रभाकरः –भवताः विद्यालये 5.............. छात्रा पठन्ति।

हरेकृष्णः – मम् विद्यालये षष्ठवर्गातः दशमवर्ग यावत् 6................ छात्रा पठन्ति।

प्रभाकरः – दशम वर्गे 7............................

हरेकृष्णः – दशम वर्गे 8............ छात्रा पठन्ति।

26. अधोलिखित षड्वाक्येषु केषांचन चतुर्णां वाक्यानां संस्कृतभाषया अनुवादं करोतु– 1x4=4

1. तीन फल गिरते हैं।
2. आपके पिताजी क्या करते है।
3. सीता पुस्तक पढती है।
4. हम गुरु को प्रणाम करते है।
5. मोहन और राम को जाना चाहिए।
6. वह गुरु की पूजा करता है।

27. अधोलिखितम् अनुच्छेदं मंजूषायाः सहायतया पूरयित्वा लिखतु– 3

मंजूषा – सर्वोच्छेदनम्, तृप्तिः, सकलमृगवधेन, अथान्येद्यु, व्यापादयति, कस्मिंश्चित, भक्षणार्थं क्लेश

1. .... वने भासुरको नाम सिंहः प्रतिवसति स्म।
2. अथासौ नित्यमेवानेकमृगशश कादीन्...........................
3. .... तद्वनजाः सर्वे वराहदयो मिलित्वा तमभ्युपेत्य येषु 'स्वामिन'!
4. थ्कमनेन .... नित्यमेव, यतस्तव एकेनाऽपि मृगेण ।
5. अद्य प्रभृति तवात्रोपविष्टस्य जातिक्रमेण प्रतिदिनमेको मृगो .... समेष्यति।

28. अधोलिखितवाक्यानि क्रमरहितानि सन्ति। यथाक्रमं संयोजनं कृत्वा लिखतु–½x6=3

1. सध्विदमुच्यते – यो यद् वपति बीज हि लभते तादृशं फलम्।
2. सर्प आहः भो! गड्गदत्त न सम्यगभिहितं त्वया । कथमहं तत्र गच्छामि?
3. मदीय बिलदुर्गमन्येन रुद्धं भविष्यति।
4. सर्पोऽ चिन्तयत् य एषः माम् आहूयति न स स्वजातीयः।
5. तेन चिन्तितं यतः कथं तेषां दायादानां मया प्रत्यापकसाः कर्त्तवयः।
6. अथ कूपम् आसाद्य अरघ्ट्टघटिकामार्गेण सर्पस्तेन सह तस्यालयं गतः।